

Gjenstandsmaterialet fra fregatten «Lossen»

DEL VI

SVEIN MOLAUG

Knapper av tinn og sølv.

På det stedet der «Lossen» gikk ned, er det adskillig slam. Det gjør at sølvet korroderer. Overflaten bobler opp, og detaljer i ornamentikken går tapt. Tinnnet forandrer seg også under lengre tid i sjøvann, men merkelig nok er mange av tinnknappene meget godt bevart. Tinn- og sølvknapper er nokså like, og det faller naturlig å behandle dem under ett.

Tinnknappene og messingknappene står hverandre nokså nær, og det er mulig at de kan være støpt i samme form. To tinnknapper har plateformet hempe slik som det er vanlig på mange av messingknappene. De er de eneste av messing med denne hempetypen. De ligner i form de flate messingknappene. Diameter er 2,8 cm (518).

En vanlig type av tinnknappene har sterkt hvelvet overside. Hempen er av messingtråd som er støpt fast i knappens underside. Der er 19 slike knapper. 14 av dem har en diameter som ligger mellom 1 og 1,2 cm. De 5 andre har en diameter på 1,4 cm (2395).

11 tinnknapper med hvelvet overflate er slått. Noen av dem har hatt messinghempe som er falt ut, på andre er hempen støpt sammen med underdelen. 6 av dem har en diameter på 1,5 cm. En er bare 1,2 cm i diameter, og en er 1,7 cm i diameter. Tre stykker har en diameter på 2,8 cm.

Helt like disse er 4 sølvknapper som alle har diameter 1,5 cm og messinghempe (1424).

Det vanlige er at hempen er av tinn og støpt sammen med knappen. På de fleste aner man messingtrådens bøyle som forbilde, f.eks. på støpte tinnknapper med hvelvet overflate. To har diameter 1,2 og en 1,8 cm (431 r). Andre kan ha en

hempe formet som en stolpe med en ring i enden, som på en sølvknapp med diameter 1,3 cm (161).

Det er en gruppe på 11 knapper som er helt flate på oversiden. Noen er avrundet i kanten, andre markert avfaset. En av dem er av sølv, diameter 2 cm, de andre er av tinn. 7 av dem har en diameter mellom 1,7 og 1,8 cm, to er 2,55 og 2,75 cm, og den største 3 cm i diameter (1184 og 2550).

3 flate tinnknapper har en rille langs kanten på oversiden. Deres diameter ligger mellom 1,7 og 1,8 cm (637).

Nær disse er en knapp med svakt hvelvet overflate, diameter 1,6 (769).

Knappenes overflate ble gjerne dekorert. Dekoren kan være ganske enkel, f.eks. en bukkel midt på knappen. På 5 av knappene er slike bukler. Diameteren ligger mellom 1 og 1,4 cm. En av de minste er av sølv.

Bladrosene er av de vanligste motivene. 4 bladroser kjennes fra britiske løytnantsuniformer fra midten av 1700-tallet. (W. E. May: *The Dress of Naval Officers*, London 1966, s. 40). Blant knappene på «Lossen» er det 19 tinnknapper ornert med den vanlige 4-bladrosen med runde kronblad og spisse dekkblad mellom dem. Noen av dem er sterkt hvelvet, andre nesten flate. Tre av dem har diameter 1,1 cm. På 13 av dem ligger diameteren mellom 1,3 og 1,6 cm. Tre har en diameter på 1,8 cm (2585, 1924, 2232). På en flat tinnknapp er det en ufaglært som har prøvet å risse inn en 4-bladrose med måtelig hell, diameter 1,55 cm (654).

9 knapper har en litt avvikende 4-bladrose, idet kronbladene er butte i toppen. Alle disse har en diameter mellom 1,3 og 1,4 cm (1607).

6 tinnknapper har en 4-bladrose som er helt flate i enden og uten dekkblad. Alle disse knappene har messinghempe og en diameter på 1,5 cm (1986). To knapper har 5 bladroser. Diameter er 1,35 og 1,5 cm.

De vanlige 6-bladrosene er det bare to av. På den ene, diameter 1,6 cm, er det spisse dekkblad (2527). På to andre, diameter 1,2 cm, er det en liten 6-bladrose i midten. Fra den går det ut 6 nesten sirkelformede kronblad. I stedet for dekkblad mellom dem er en kvist med 3 grener (1794) (1604). 4 knapper har en stor sirkelflate i midten og 6 kronblad omkring den. Diameteren ligger mellom 1,4 og 1,6 cm (2122). Den ene av den er av sølv. Med 6-bladrosen som utgangspunkt kan det lages mange varianter og til dels kompliserte mønster.

På en knapp, diameter 1,25 cm, er dekkbladene blitt store buer som møter hverandre utenom 6-bladrosen. I hvert av bladene er en rund kule, og bladenes konturer er markert med perlerekker (2032). En annen tinnknapp har i midten en liten 6-bladrose. Dekkbladene er blitt lange og spisse og danner tilsammen en 6-tagget stjerne. I sviklene mellom strålene er kvisten med 3 grener (1928).

1607 (2:1)

2527

1604 (2:1)

2122

1986

2032 (2:1)

1928 (2:1)

917 (2:1)

181 (2:1)

1742 (2:1)

987 (2:1)

2587 (2:1)

2231 (2:1)

431 N (2:1)

1180 (2:1)

1179 (2:1)

334 (2:1)

Knapper av tinn og muligens sølv.

Buttons of pewter and possibly silver.

En knapp, diameter 1,3 cm, har i midten en 6-bladrose. Omkring den er to bånd med tverrstriper. Disse båndene smyger seg over og under hverandre på en noe uryddig måte. Overflaten har gitt et glitrende inntrykk (917). Endelig er det en knapp med diameter 1,55 cm, som i stedet for 6-bladrose i midten har 6 kuler i ring om en midtkule. Fra denne ringen går 6 radier. Knappens overflate er noe slitt, men det er antydninger av blad mellom radiene (181).

8-bladrosene i den enkleste form er det bare et eksemplar av, diameter 1,8 cm (1742).

Det er flere varianter bygget over 8-bladrosen. En av tinnknappene, diameter 1,25 cm, har messinghempe. På oppsiden er i midten en 8-bladrose. Utenom denne er brede dekkblad (987).

To tinnknapper med messinghempe, diameter 1,2 cm, har på oppsiden en 8-bladrose med spisse kronblad, slik at den kan tendere mot stjerneform. En stjernelignende 8-bladrose med spisse blad er det 5 stykker av. Alle har en diameter mellom 0,4 og 0,5 cm (2587).

Stjerneformen er dominerende i to knapper, diameter 1,75 cm, der 8 spisse trekanter omkranser en sirkel. Fra spissene av disse går nye spisse «dekkblad» ut til kanten (2231).

Et meget benyttet ornamentmotiv kan kalles rosenknopp. På de vanlige bladrosene går kronbladene ut fra sentrum. På rosenknoppmønsteret går kronbladene fra kanten inn mot sentrum. Sentrum er gjerne markert av en kule. 7 slike tinnknapper er støpt i ett. To av dem har diameter 1,1 og fire 1,35 cm (431 og 1180).

4 knapper av tinn med rosenknoppmønster har messinghempe. Samtlige har en diameter på 1,1 cm (1179). 16 knapper med rosenknoppmønster er slått. 14 av dem har en diameter på 1,6 cm. På de to andre knappene er diameteren 1 cm.

Det er 27 tinnknapper som har rosenknoppmønster. Nær opptil dette mønsteret er dekoren på en tinnknapp, diameter 1,55 cm, som i midten har 8 kuler i en ring. Utenom ringen er det bladranker (334).

Det er flere tinnknapper som har et sentralmotiv med et belte av ornamenter utenom dette. På en av knappene, diameter 1,6 cm, er det i midten 10-tagget stjerne i en sirkelflate. Utenom den er en ring av romber (1608). På en annen knapp, diameter 1,7 cm, er det i midten en rombe innskrevet i en sirkel. Utenom sirkelen er det en ring bestående av romber og volutter (1388).

En variant av denne dekoren er på en tinnknapp, diameter 3 cm. Her er det i midten et kvadrat fylt med 4 rombeformede blad. Omkring denne firkanten står 4 romber omgitt av bladvolutter (2119).

1608 (2:1)

1388 (2:1)

2119

431 J (2:1)

1436

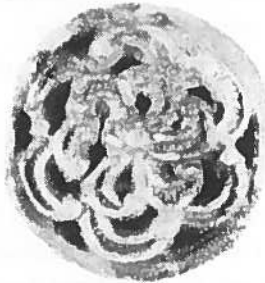
1182 (2:1)

1101 (2:1)

2553

2019 (2:1)

1392 (2:1)

331 (2:1)

215 (2:1)

431 G (2:1)

Knapper av sølv.

Silver buttons.

Et noe annet dekorprinsipp er på en knapp, diameter 1 cm. Her går det 12 ribber ut mot kanten fra en sirkel i midten (1101).

Hvis disse ribbene bøyes i samme retning, fremkommer en vindrose. 4 knapper, alle med diameter 1,2 cm, har vindrosemønster (431 j). Dette motivet kan utbroderes slik som på en stor slått tinnknapp med diameter 3,8 cm. Her er det en vindrose i midten og buer utenom denne. Knappen er gjennombrudt (1436).

En artig, hvirvlende bevegelse er det i dekoren på en knapp, der tre volutter er plassert om en bukkel i midten. Diameteren er 1,15 cm (1182). Dekoren kan være ganske enkel. På to tinnknapper med diameter 3,2 cm er overflaten pyntet med 3 kvadrater av ulike størrelser satt inn i hverandre (2553).

To knapper, diameter 1,8 cm, har en dekor av ribber som danner et likearmet kors av fire forenklede fleur de lys. Langs kanten går en perlerad (2019). På to av knappene, diameter 1,2 og 1,5 cm, går det fra kanten buer som danner en slags stilisert rosenknopp (1392).

Naturalistisk dekor er sjelden på knappene. På to tinnknapper med diameter 1,4 cm er fremstillet en hest (331).

På en knapp, diameter 1,5 cm, vises i relieff en vase med blomster (215).

En del av tinnknappene er sikkert inspirert av brokadestoffer. Overflaten er risset i mønster som minner om tekstiler.

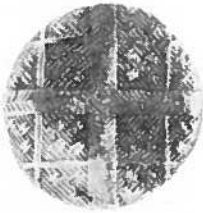
6 knapper er mønstret som vevet tøy. 5 av dem har en diameter på 1,5 cm, og en er 1,35 cm i diameter (431 g).

På en stor knapp, diameter 2,65 cm, krysser to bånd hverandre rettvinklet. På båndene har overflaten fiskebensmønster. 4 ribber danner et kvadrat under båndene. Ellers er hele overflaten dekket tett av skråstreker. På denne bunnen er parvise små opphøyede tverrstreker. Tekstilkarakteren er her meget klar (328).

Denne finmønstringen av overflaten kan ha forskjellige former. På 3 tinnknapper med diameter mellom 1,3 og 1,4 cm er overflaten mønstret med skråstreker som danner en 5-kant. Disse tre knappene har alle messinghempe (1793).

På en annen tinnknapp, diameter 1,7 cm, danner finmønstringen en komplisert 5-bladrose (1390).

På to andre, diameter 1,45 cm, er det på oversiden en vindrose. I midten er det 6 kuler i en ring om en midtkule. På den ene knappen er støpt merket IW. Det er eneste fabrikkasjonsmerket som er registrert på knapper (180). Behovet for å gjøre knappene glitrende er kanskje grunnen til at det er skåret inn streker i en tinnknapp med flat overside, diameter 1,7 cm (1183). På 5 tinnknapper og 2 sølvknapper er det vanskelig å bestemme mønsteret. Samlet ble det funnet 184 knapper av tinn og sølv.

328

1793 (2:1)

1390 (2:1)

180 (2:1)

1183 (2:1)

1425 (2:1)

387 (2:1)

2528 (2:1)

1257 (2:1)

829 (2:1)

1740 (2:1)

1573 (2:1)

Tinnknapper (øverst), og skjorteknapper av tinn og sølv.

Pewter buttons (upmost), and shirt buttons of pewter and silver.

Knapper av glass.

Det ble også funnet tre gjenstander av blankt glass som kan ha vært knapper. De er tilnærmet kuleformet, men noe flattrykt på undersiden. Det er hull fra undersiden som kan ha vært for metallhempe. Hempten mangler på samtlige. Diametere er 1,3 1,4 og 1,6 cm.

Knapper av tre med messingbeslag.

3 knapper av tre med hvelvet overside og messinghempe har hatt overflaten dekket med messingblykk. Messingen er delvis falt av. Knappenes diameter er 1,7 2,05 og 2,7 cm. Disse knappene er unntakelser (387).

Teller vi alle knappene som ble tatt opp fra «Lossen», blir det 925 stykker til sammen. Det er bare beklagelig at det er uråd å bestemme hva de har vært brukt til.

Krageknapper.

En del knapper er antagelig laget for å holde skjortene sammen i halsen. De er formet som to knapper, holdt sammen av en stolpe. Den undre knappen er flat og rund. Den øvre er enten flat eller hvelvet, og på de fleste er det dekor. De fleste av krageknappene er av tinn eller sølv, bare én er av bein. Det er 5 krageknapper av tinn eller sølv.

En typisk krageknapp av tinn har øvre knappen samme diameter som undre knappen, 1,25 cm. Høyden er 1,05 cm. Øvre knappen har rosenknoppmønster (2528).

En annen med diameter 1,55 og høyde 1,2 cm, har en 8-bladroser på øvre kanten (1257). En sølvknapp er høyt hvelvet med en rad store bukler langs kanten, diameter 1,3 og høyden 1,6 cm (829 XXVIII).

En relativt lav krageknapp av tinn, diameter 1,4 og høyde 0,8 cm, har en tett trekantede hakk langs kanten slik at det fremstår en stjerneform (1740).

En av krageknappene har bare jevnt buet overknapp, diameter 1,5 og høyde 1,2 cm, en annen har helt flat overknapp, bare pyntet med en rad buer langs kanten, diameter 1,4 og høyde 0,9 cm (1741).

Den eneste krageknappen av bein, diameter 1,65 og høyde 0,95 cm, har hvelvet overknapp pyntet med konsentriske sirkler (1425).

Til drakten har også hørt knapper som er bundet sammen parvis, omtrent som moderne mansjettknapper. Et par er av sølv. De er sterkt korroderte, så man ikke kan få noe skikkelig inntrykk av hvorledes de har vært, bortsett fra at dia-

meter er 3,9 cm, og at de har vært svakt hvelvet på oversiden (1573). De to andre parene lå i et skriveskrin og hører altså sammen. Knappene (829-10) er holdt sammen av en messingtråd bøyet i en S-form slik at det blir en løkke i hver ende, lengde 1,4 cm. Knappene, diameter 1,05 cm, er fasettert på den måten at det i midten er et kvadrat med kryssende diagonaler med små tverrgående streker på. Fra hver av sidene går en trekantflate ned mot kanten. Siden det er to sett slike knapper, er det ikke krageknapper. Det er naturlig å oppfatte dem som mansjettknapper.

Annet personlig utstyr.

Hygiene.

Så trangt som folk hadde det ombord før i tiden, var det nødvendig med personlig renslighet. I seilskutetiden tålte man ikke urenslighet, og den som ikke vasket seg fikk de andre matrosene på nakken. Hvor langt dette går tilbake i tid, er vanskelig å oppspore.

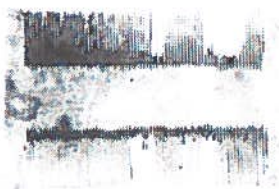
Ombord er det mange folk stuet sammen på så liten plass at blir det ikke holdt god orden, blir forholdene utrivelige for alle. Viktig for trivselen og også for hygienen er renhold både av oppholdsrom og personer. Det kan synes som om denne rensligheten ombord også fikk en viss påvirkning på forholdene i land, der større deler av befolkningen hadde kontakt med sjøen. Prestefruen Gustava Blom Kielland skriver (Erindringer fra mit Liv) at folk på Finnøy i første halvdel av 1800-tallet vasket stadig hus og møbler, så alt var trivelig og rent. Det er mulig at dette er et trekk som er tatt opp fra sjølivet.

Vi vet fra Friederich 5's Søekrigsartikels Brev, § 463 og § 464, at det var kvartermesterens plikt å se til at det ble holdt rent mellom dekkene, og at det ble feiet hver gang folkene hadde skaffet. Videre skulle han kontrollere at mannskapene var renslige og særlig at de unge ikke hadde utøy og dermed førte lus på andre. Dessverre gir ikke funnmaterialet fra «Lossen» så mange opplysninger om hvorledes det stod til med rensligheten ombord.

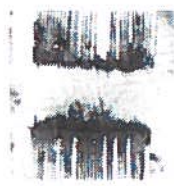
Men noe er der. Luseplagen var utbredt på den tiden. Kammene fra «Lossen» viser at de tok sine forholdsregler. Det ble funnet 8 kammer. Typen er gammel. Kammene var rektangulære og tosidige. På ene siden var tennene så tettstillet at de kunne få med seg lusen når de drog den gjennom håret. På den andre siden var det på en del av kammene et noe større mellomrom mellom tennene, så denne siden bruktes når man skulle greie ut håret. 5 av kammene er laget av horn. En av dem (1406) er 7,4 cm lang og 0,2 cm tykk. Han som har eid den har nok hatt et

1406

1117

1166

Kammer.

Combs.

1068

Barberknivskaft.

Razor handle.

3253

Speil.

Mirror.

uryddig hår, for tennene på lusesiden har vært knekket. Kammen var for god til å kastes. Derfor spikket han av de få tennene som var igjen og brukte fra nå av bare redekammen. Sporene etter tennene sitter igjen på ryggen av kammen. Da kammen var ny, var den litt under 6 cm bred.

Hornkammene har variert noe i størrelse. Tykkelsen ligger jevnt mellom 0,2 og 0,25 cm. Den største kammen er 8,7 cm lang og 5,2 cm bred. De andre er defekte og lengden kan ikke fastslås, men bredden varierer mellom 4,7 og 5,15 cm. Flere av kammene hadde lusetenner på begge sidene.

2 av kammene er laget av bein. Den ene (1117) er 8,3 lang, 4,8 bred og 0,2 cm tykk. Den er fintannet på begge sider. Det samme er den andre beinkammen, men den er bare 4,6 cm lang. Bredden er 4,55 og tykkelsen er 0,3 cm.

Det ble funnet et skaft som muligens hører til en barberkniv (1065). Det er 14,35 cm langt, bredden 1,3 og tykkelsen 1,1 cm. Det har tilnærmet ovalt tverrsnitt. Midt etter skaftet går en 11,6 cm lang spalte. 1,2 fra enden er et rundt messingbeslag. Gjennom det har det gått en akse. Et smalt jern har kunnet dreies om denne akselen. Det er rimelig å tro at det har vært en barberkniv, og at skaftet har beskyttet eggen, når den ikke var i bruk.

Til barbering hører speil. Et rundt glass, diameter 12,7 og tykkelse 0,25 cm, kan ha vært speil, men det var ikke spor av rammen (3253).

Skrivesaker.

Det var ikke rent lite skrivearbeide som skulle utføres ombord. Kapteinen skulle sette opp rullen, og skipsskriveren skulle skrive alle ordrer, rapporter, brev, protokoller og journaler. Løytnanten skulle føre sin journal. Det skulle også styrmannen, seilleggeren, skipskirurgen osv. Høybåtsmannen hadde oppsyn med at alle som skulle føre journal fikk disse attestert.

Den vanlige matros kunne neppe hverken lese eller skrive, men der var unntakelser. Niels Trosner, som er kaldt Tordenskiolds matros, har ført en umåtelig interessant dagbok. Han har ikke nøyert seg med å beskrive hver dags hendelser. Han har brukt margen til fargelagte tegninger av det han så og opplevde.

Det er gjort en del funn som vitner om skrivearbeidet ombord. Fjærpennene er naturlig nok forsvunnet, men det er flere blekkhus i behold. Det typiske blekkhuset fra tiden var av bly og tilnærmet kubisk av form. På ett av dem satt en kork i åpningen, og kork har også de andre blekkhusene hatt selv om den nå er forsvunnet. Når blekkhuset var av bly, kommer det nok av at blyet ga større tyngde og stabilitet. På oppsiden er de vertikale veggene forlenget litt så det blir ca. 0,5 cm høy kant rundt oversiden. Denne var der for å hindre søling med blekket. Hullet for pennen er ca. 1 cm.

Det ble funnet 5 blekkhus av denne typen. De er relativt like av dimensjoner. Det minste er 4 cm langt, 4 cm bredt og 4,2 cm høyt, det største er en kube med side 4,47 cm. Ingen av blekkhusene er helt like, hvilket vil si at de er ikke støpte i samme formen. Et av blekkhusene (535) har prikket inn initialene M.N.S. på siden. Det understreker inntrykket av at blekkhusene har vært personlig eiendom. Hvem denne M.N.S. er, har det ikke lyktes å finne ut av.

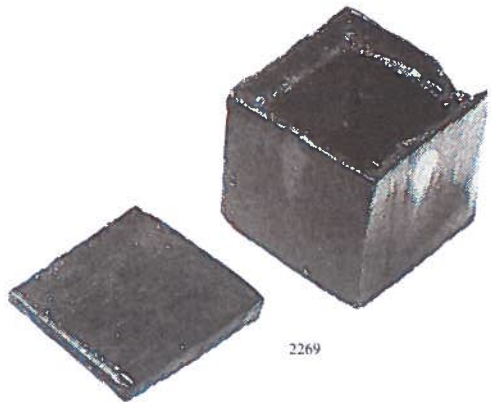
Blekkhus av bly.

Inkpot made of lead.

Blekkhus av kleberstein.

Inkpot made of soapstone.

Sandhus av bøk.

Sandbox made of beech.

Maken til disse blekkhusene ble funnet ved Misingene der det har vært ombord i orlogsskipet «Slesvig» som sank 1712.

Beslektet med disse blekkhusene (3405) er et som også er kubisk, men det mangler kanten langs oversiden. I stedet er det to parallelle forsenkninger på oversiden. Antakelig er disse laget for å kunne legge pennen ovenpå blekkhuset når den ikke var i bruk i stedet for å stikke den ned gjennom hullet. Det var fjærpenner de brukte på den tiden, og ble pennen stående i blekket, ble den så full av blekk at det lett kunne bli klatter. Dette blekkhuset er 3,1 cm høyt, 3,8 bredt og 3,6 cm tykt.

Av en helt annen type er et blekkhus (1062) dreiet ut av kleberstein, høyde 4,7 og 7,5 cm i diameter. Det er tilnærmet sylindrisk med noe svulmende sider. Øverst er en krage. I denne kragen er 6 hull. De kan være laget som pynt, men de kan også være anbrakt der for at penner kunne stå i hullene når de ikke bruktes. Det måtte i tilfelle være spissede penner. Var de våte, ville blekket kunne dryppe ned og søle til bordet. Korken stod fremdeles i hullet. Det har vært et staselig blekkhus som nok har tilhørt en av befalet.

Trekkpapir bruktes ikke på «Lossen»s tid. Papir var kostbart. I stedet bruktes fin sand. Sanden ble oppbevart i en liten beholder, der oversiden var en blikkplate med mange små hull i, omtrent som en sukkerdrysser. Når dokumentet var skrevet ferdig, drysset skriveren sand over det. Sanden suget opp blekklatte og tørket skriften. Uttrykket «å strø sand på en sak», skyldes bruken av sandhus.

En liten beholder av bøk har vært et slikt sandhus (2269). Beholderen er kubisk og i form lik blekkhusene av bly. Kanten holdt et trelukk på plass, slik at sanden ikke kunne renne ut om sandhuset veltet. Blikkplaten som lukket dekket, var rustet bort, med det var rustspor etter det, og det var sand i huset.

Når et dokument av betydning var skrevet, skulle det forsegles. Det ble funnet flere lakkstenger ombord. Lakken var enten rød eller svart. De røde var de vanligste. Av 11 lakkstenger og biter av slike, var det bare 2 som var svarte.

Lakkstengene har oftest et flattrykt, tilnærmet ovalt tverrsnitt, men noen få er nesten runde. Bredden varierer mellom 1 til 1,3 cm. Den lengste lakkstangen er 12,2 cm, men den har vært lenger (829 f).

Lakkstengene har holdt seg så godt at fabrikkmerket er bevart på et par av dem. Merket står alltid plassert i enden av stangen. På den lengste er det i en perlekrans en timeglasslignende X-form med en krone over (829 f). På hver side av X-formen er en bokstav. Det ene er en R, den andre er uleselig.

På en annen rød lakkstang står det i enden stemplet: Stean Fecit (1342). De to svarte lakkstengene har noe større tverrsnitt. Den ene er nesten rund, bredde 2,1 og tykkelse 2 cm, den andre bredde 1,7 og tykkelse 0,9 cm. I enden av den med rundt tverrsnitt er en mannsbyste i relieff og omkring den er skrevet H.?.A.?.VIT (829 i).

Når dokumentet skulle forsegles, ble lakkstangen holdt over en flamme, så enden smeltet. En av bitene viser hvorledes stangen så ut når den smeltet. Den smeltede lakken ble dryppet eller gnidd utover det stedet der seglet skulle stå.

I den myke lakkmassen ble så signetet presset ned slik at avtrykket ble stående i lakken. Signetet kunne enten være med et håndtak, eller det kunne være som en plate på en fingerring. Det ble funnet 4 signeter, 2 var ringer og 2 var med håndtak.

829 f

Røde lakkstenger med fabrikkmerke (829 f, 1342).

Sealing wax sticks with trade marks, red.

1342

829 i

Sort lakkstang med fabrikkmerke (829 i).

Sealing wax stick, black.

Det ene signetet (829-XVI) som er av messing, har en sirkelrund stempelplate. Skaftet har trepassform med 4 huller i. Skaftet er flatt, og det har vært holdt mellom tommelfingeren og pekefingeren når det ble brukt. I stempelflaten er sisetert et speilmonogram AB under en bladkrans som er flankert av et bølget bånd på hver side. Det hele er innskrevet i en perlekrans. Speilmonogrammet er særlig hensiktsmessig på et signet fordi ene halvparten av monogrammet kan alltid leses rette veien. Signeten er 3 cm høyt og stempelflaten har en diameter på 2 cm. Det lå i et skriveskrin, og det må ha tilhørt månedsløytnanten Andres Bohse.

Et signet som lå i et annet skriveskrin har et svakt konisk skaft som ender i en ring (1473 a). På ringen er stempelplaten festet. Det kan se ut som om signetet først er tenkt som en fingerring, og siden har fått det koniske håndtaket. Signetet er av en blank legering. På stempelplaten er det i basrelieff en byste omgitt av en bladkrans. Noen form for bokstaver var det ikke mulig å oppdage. Signetet er 8,2 cm langt og bredden av ringen 2,75 cm. Stempelflaten har en diameter på 1,6 cm.

1473 a

829 XVI

1548

3065

Signeter (1473 a, 829 XVI, 1548, 3063). 829 XV har antagelig tilhørt løytnant Andres Bohse.

Signets. 829 XV has probably belonged to lieutenant Andres Bohse.

829 XII

Blyant.

Pencil.

829 I

1473 j

Grifler.

Slate pencils.

Den ene av signetringene er også av en blank legering (1548). Den har en 8-kantet stempelplate, og i den er siselert et noe klosset speilmonogram C.C.R. Stempelplatens bredde er 1,6 cm og ringens diameter 2,5 cm.

Den andre signetringen er også av en blank legering (3063). Den har en oval stempelplate. Den er sterkt korrodert, men man aner konturene av et våpenskjold med hjelmklede av bladverk. Over skjoldet er noen utydelige initialer, muligens I.N.S. eller T.N.S.

Til mindre høytidelig skrijving var blyant tilstrekkelig. Det ble funnet 3 blyanter. Blyantene har vært omtrent som de er i dag. 2 av dem har vært runde, men tverrsnittet varierer noe, henholdsvis er diameteren 0,65 og 1,2 cm. Den tredje blyanten har ovalt tverrsnitt, bredde 0,7 og tykkelse 0,4 cm. Grafitten er firkanter, 0,3 × 0,35 cm. Treet er laget i to deler, som har vært limt om grafitten.

Blyantene har vært spisset i ene enden, og eieren har ikke bitt merke i andre enden. Det er bare blyantstumper som er bevart. En er 6,3, en 6,2 og den tredje 4,3 cm lang (829-XII). En 1,2 cm lang bit av en grafittstang er 0,9 bred og 0,5 cm tykk. Den kan ha vært fra en tømmermannsblyant. Til notater, kladder og beskjeder er det brukt kritt og grifler.

Med kritt kan man skrive både på tavle og tre, og det er lett å viske bort det som er skrevet. Ved optelling kan man sette tellestreker med kritt osv. Det er

derfor ikke rart at det er funnet krittbiter ombord. Det er registrert 10 stykker. Det som er noe påfallende er at det bare er funnet små krittbiter på mellom 2 og 3,5 cm. Ettersom overflaten var myk da de ble funnet, kunne man ikke se hvorledes man holdt dem når man skrev. De var så godt brukt at man fikk heller ikke noe inntrykk av hvorledes de så ut før de var slitt ned til den bittestørrelsen de hadde da de ble funnet.

Grifler er gått av bruk nå, men bruktes like opp mot siste krigen. En griffel er nærmest en slags blyant uten trehylster. Den bruktes til å skrive på skrivetavler med. Skriften kunne vaskes vekk med vann.

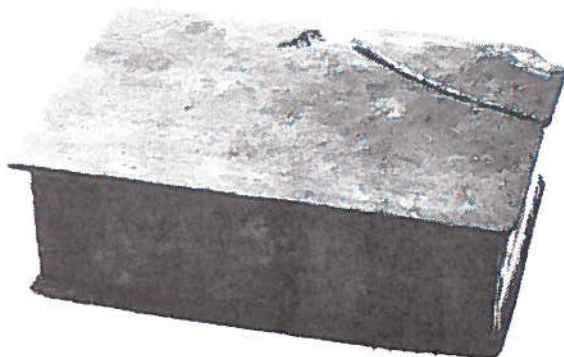
Det ble funnet grifler og biter av slike i skriveskrinene, men ikke ellers. De later altså ikke til å ha vært allemannseie. I et av skriveskrinene lå 8 grifler og biter av slike, i et annet var der 4 grifler. Griflene har enten rundt eller firkantet tverrsnitt. Den smaleste er 0,5, to er 0,6 og resten er mellom 0,7 og 0,8 cm tykke bortsett fra en som er 1 cm tykk. De lengste griflene er 12,8 cm (1473 j og 829 l). Ellers er de fleste velbrukte og kraftig nedslitte. Det er funnet rester av skifertavler, og på en av dem viser merkene at den ikke bare har vært brukt til å skrive på. Streker og passerslag antyder at den har vært brukt under navigeringen.

Skriveskrin.

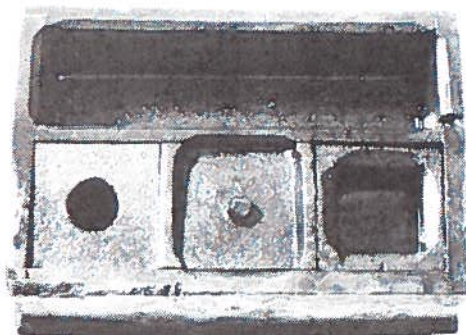
Blant alle gjenstandene som ble funnet ombord i «Lossen» var vel et lite skrive-skrin av bøk noe av det interessanteste fordi innholdet fortalte så meget om den som hadde det (829).

Skrinet var firkantet og hadde flatt lokk. Det var gråmalt med et skjær av grønt. Lokket kraget litt ut over selve skrinet. Dimensjonene var lengde 22,4, bredde 15,6 og høyde 7,3 cm. Lokket hadde låsbeslag på forsiden, og under lokket var det malt A.B. som speilmonogram. Det var en merkelig følelse å lukke opp lokket og se ned i skrinet vel vitende om at ingen hadde kikket ned i det siden året 1717. Det hadde sivet inn en del gjørme i det, men det første man så var at det var 4 rom i skrinet. Det var et langsgående rom og 3 nesten like store kvadratiske rom som lå på rekke langs det lange rommet.

Det lange rommet var innholdsrikt. Der lå det fibrer av noe som en gang hadde vært tøy. Videre lå det 4 grifler, 1 rød og 1 svart lakkstang og en klump rød lakk og 1 pinsett L. 7,75, B. 6,09 og H. 4,05 cm (829 j). Det lå en knapp med hempe og 2 uten hempe. Forbausende var mengden av knappenåler. Det lå 392 knappenåler av messing i dette rommet (829 c). Dessuten lå det 5 kløftede beinredskap (829 q og r). Endelig lå en muskattnøtt der (829-XXI). Dette innholdet ga ikke

829

Skriveskrin.

Box for writing material.

nettopp inntrykk av at eieren var noe ordensmenneske. Dette inntrykket ble forsterket ettersom man kikket ned i de 3 smårommene.

Det venstre rommet hadde vel opprinnelig vært for blekkhus. Det var et 0,8 cm tykt lokk på det med et rundt hull i midten, diameter 2,55 cm. Blekkhuset må være fjernet. Eieren har vel hatt et blekkhus av bly som ikke har passet til rommet i skrinet. I stedet har han lagt ned i det tilfeldige saker. Der lå 3 grifler og en bit av en griffel, 1 bit av en svart lakkstang, 1 blyant, 1 signet, 1 kork, 1 bit av en sølvlenke, 1 halv glassperle, 1 krageknapp, 3 knapper, 2 knapper uten hemspe og 11 kløftede beinredskap.

Det midtre rommet har en forsenkning for lokk. Lokket har knott slik at det er lett å ta opp. Når lokket er forsenket, er det for at knotten ikke skal butte mot selve skrinlokket. Her lå 11 knapper, 2 dobbelte knapper og 1 knappenål.

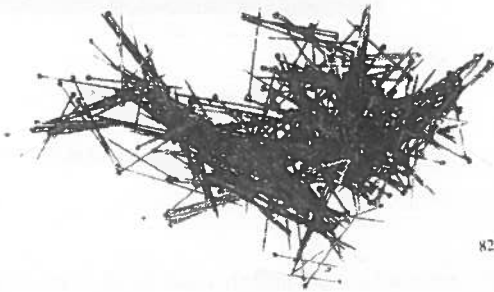
Det tredje rommet var tomt. Det må ha vært sandhus, for det var spor etter foring av jernblykk og et lokk med huller i. I bunnen var det slam av fin sand.

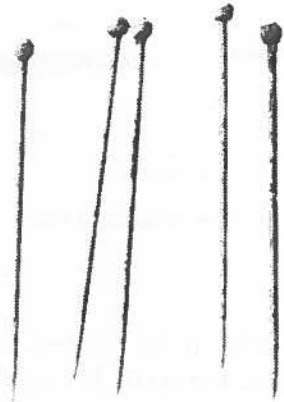
829 j

Pinsett.

Pincers.

829 c

Knappenåler.

Pins.

825 q-r

Kløftet beinredskap.

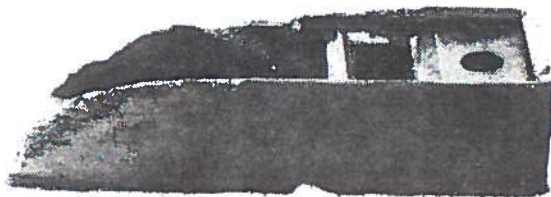
Small utensil made of bone; cleft at one end.

829 XXI

Muskatnøtt.

Nutmeg.

1473 c

1473

Beinredskap.

Small utensil made of bone.

Skriveskrin.

Box for writing material.

Lakkstengene, griflene, blyantene, signeten og pinsetten viser at skrivekrinet har vært brukt til sitt formål. Innholdet forteller at eieren har vært en rotekopp. Han har puttet ned i skrinet ting han egentlig burde kastet. De to knappene uten hempe ville aldri bli reparert, men han har gjemt på dem likevel. En stump av en griffel kan ikke brukes. Den vesle stumpen av en sølvlenke ville vel heller ikke bli brukt til noe som helst. Skrinet har vel gjort samme tjeneste som de bollene som i mange hjem står på kommoden og samler småting man ikke gidder kvitte seg med. Knappene har havnet der fordi han ikke hadde noen annen plass de naturlig kunne legges.

Den halve muskatnøtten var raspet i kanten. Dette forteller også noe om eieren. Han var glad i livets goder. Når vinen ikke hadde den ønskede smak, raspet han litt av muskatnøtten nedi, og den smakte straks bedre.

Men hva så med de 392 knappnålene og de 16 kløftede beinredskapene? Antakelig er dette en form for pinnespill. Noen fornuftig bruk av alle disse knappnålene i forbindelse med skriving er det vanskelig å tenke seg. Altså var eieren glad i spill.

Man begynner å bli kjent med eieren. Ennå et lite trekk er opplysende. Over signetens dobbeltmonogram er en figur som ved første blick synes å være en krone. Når man ser nøyere på den, er det en blomsterkrans. Avtrykket i lakken kunne gi et inntrykk av at skrivelsen var sendt av en adelsmann. Skal vi våge oss til å slutte at eieren var litt av en snobb? Han har sikkert vært en morsom og livat kar. Rullene for «Lossen» sommeren 1717 er bevart. Den eneste som kan ha

AB som initialer er månedsløytnant Andres Bohse. Han var dessverre ikke blant de overlevende, ellers ville vi sikkert hørt mer om ham.

Det ble funnet nok et skriveskrin ombord (1473), men det var delvis forvitret i ene enden. Det var laget av eik, lengde 25, bredde 8,7 og høyde 5,9 cm. Det hadde skyvelokk, og ligner i formen et stort penalhus.

Skriveskrinet har et langt og to mindre rom. De to smårommene er i ene enden. Det ytterste er dekket av et lokk med et rundt hull i, diameter 1,9 cm. Under lokket er det en treklamp på hver side. De er antakelig satt der for å støtte en blekkflaske.

Over det andre smårommet er spor etter jernblikk, så dette har vel vært et sandhus.

Ettersom ene kortenden av skriveskrinet var tært bort, kan gjenstander være glidd ut av skrinet, og andre være kommet inn i det, men det virker som om det som lå i det hadde vært der opprinnelig.

Der lå 4 grifler av vekslende lengde, to blyanter og en bit av grafitten i en blyant. Et signet med konisk skaft og trykkflaten festet på en ring viser en byste med en bladkrans omkring. Dessverre var trykkflaten så korrodert at det var ikke mulig å finne spor etter initialer (1473 a).

Det lå en liten brynestein i skrinet, 3,9 lang, 1,35 bred og 1 cm tykk. Dessuten lå det nok en liten stein med kvadratisk tverrsnitt, 1,5 lang, 0,8 bred og 0,6 cm tykk. Det kan tenkes at disse steinene har vært brukt til å skjerpe spissen på grifelen og kanskje på blyantene med.

Utenom disse skrivesakene var det en del andre ting som ikke direkte har med skrivning å gjøre. Også her lå det knappenåler av messing, men i et rimelig antall. Det var 12 stykker av 2,1 cm lengde. Hodets diameter er 0,15 cm. Videre lå det to små messingtråder, diameter 0,15 cm. Den ene var 2,6 cm lang, den andre var bøyet i en S-form og 1,3 cm lang. Hva de skulle brukes til er ukjent. Det lå en liten beinpren med flatt skrått endestykke (1473 c), lengde 7,4, bredde 0,4 og tykkelse 0,7 cm. Den lignet litt på de kløftede beinredskapene som lå i det andre skriveskrinet, men her er ingen kløft i den brede enden.

En treflis som er tynn i ene enden kan ha vært en tannpirker. Den er 7,5 lang, 0,5 bred og bare 0,2 cm tykk.

Det lå rester av en oval sponeske i skrinet, lengde 6,3 og bredde 3,55 cm. Hvor høy den har vært kunne ikke fastslås, for den var sterkt forvitret. Det sirkelrunde endestykket av en trådsnelle lå også i skrinet. Det kan ha kommet inn i det i den åpne enden. Hadde det ligget der opprinnelig, ville resten av snellen vært der.

Ser man på innholdet av begge skriveskrinene under ett, får man inntrykk av at grifler og blyanter var flittig brukt. Blekkhus og sandhus viser at journaler skulle

føres og dokumenter utferdiges og stemples med signet. Dessuten puttet man småting i skriveskrinene. Innholdet i dem ga et inntrykk av hvorledes eierne var.

Skrin.

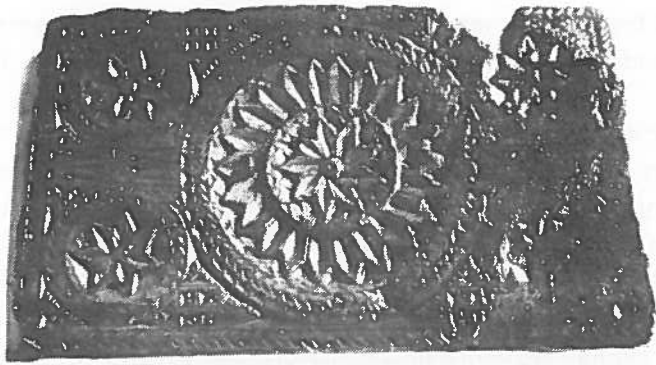
Vi så at det ble puttet tilfeldige småting i skriveskrinene, og man kunne tro at det var fordi man ikke hadde noen annen plass å legge dem. Vi har tidligere (årbok 1978, s. 172) presentert et kritthus som det ble oppbevart knapper i. Det ble også funnet rester av et skrin. Et av dem (140) er laget av bøk og ornert med karveskurd, lengde 20,9, bredde 12,9 og tykkelse 0,7 cm. Lokket har vært litt større enn skrinet, og kantene har skrånnet inn mot dette. Skråkantene er også dekorert med presist skåret karveskurd. På undersiden av lokket er balusterformede beslag som viser at lokket har vært hengslet på skrinet. Skrinet har kunnet låses, for en tungeformet del av låsbeslaget står igjen i forkanten. Skrinet har også hatt en bøylehank av metall. Endene av bøylehanken har vært nitet på undersiden av lokket.

Lokkets karveskurd er konsekvent gjort og detaljrikt. Komposisjonen består av en stor sirkelflate i midten, flankert av 4 mindre sirkelflater. I midten av hver sirkel er en stjerne. I hver av sirklene mellom den store sirkelen og småsirkelene er et kvadrat. I hvert av lokkets hjørner er et mindre kvadrat. Skurden dekker hele flaten unntatt et felt mellom de to sirklene på høyre side.

Her har det vært levnet plass for initialer. Dessverre er denne delen noe slitt, men det kan såvidt skimtes noen bokstaver. De to første er HK, deretter følger antakelig en H og en bokstav eller et tall.

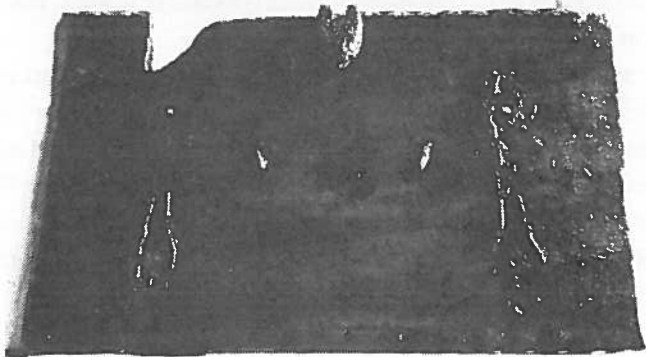
Det interessante ved denne dekoren er at den må ses som et eksempel på sjømannsmiljøets folkekunst. Tidligere (årbok 1977, s. 154) er forarbeidelse av treskjeer beskrevet. Det er nevnt eksempler på at sjøfolk laget karveskurd på manglebrett. Den karveskurd man vanligvis finner i norsk bygdemiljø, er temmelig grov og stormønstret. Det er ennå uklart hvorledes den oppstod. Man kan følge stilens utbredelse gjennom frisk område opp Danmark i slutten av 1600-tallet. Den norske bygdekunstens karveskurd fra begynnelsen av 1700-tallet og utover er en avlegger av denne stilen. Det samme er den karveskurden vi har på dette lokket og på de pipefutralene som vil bli beskrevet senere. Det er bare det å bemerke at den karveskurden vi finner i sjømannsmiljøet står den frisiske karveskurden den nærmere i stil og utførelse enn den bygdenorske. Ved vurderingen av norsk bygdekunst må man ha sjøens folkekunst i mente.

De skrinene som det ble funnet rester av, var så istykkerslått at man ikke kunne få noe inntrykk av innholdet. Det ble funnet 40 deler av skrin. Det er van-

140

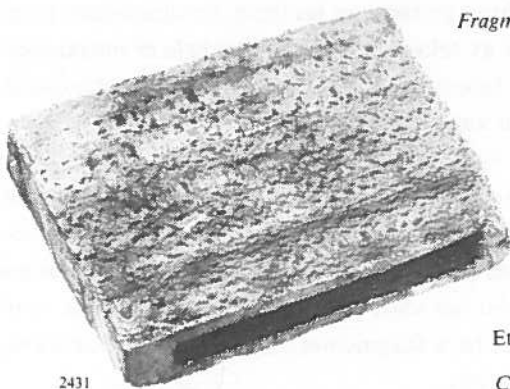
Skrin.
Wooden box.

2289

Deler av skrin.
Fragments from box.

2431

Etudier.
Cases.

3039

skelig å finne ut hvor mange skrin de representerer. Ved å sammenligne lengdene av langsiden kommer man til at bitene representerer 10 skrin. Det kan ha vært flere.

De fleste er laget av bøk, men noen er laget av eik og andre av furu. Det største har vært 42,5 cm langt, ett har vært 39 cm langt. Ellers ligger de mellom 29 og 18 cm i lengde (2289). Bredden har variert ganske sterkt. Ett av skrinene har vært 24,8 langt, 13 bredt og 11,5 cm høyt. Det var laget av eik. Det var sinket i hjørnene. Bunnen var tappet til skrinkantene med trenägler. Det var én tapp i hvert hjørne og en på midten av hver av sidene. Bunnen har gått litt utenfor sidene. Skrinet har hatt skyvelokk med en halvmåneformet grop for fingeren. Bunnen og tappenes tykkelse er 0,7 cm mens sidenes tykkelse er 0,9 cm, noe som var nødvendig for at trenaglens skulle få feste.

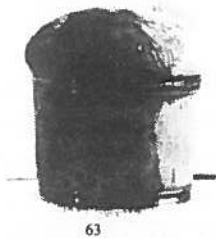
På et annet skrin er bunnen festet med stifter. Det har vært en nøyaktig mann som har laget skrinet, for han har risset merker for rekken av stifter, og stiftene står i samme avstand fra hverandre. Under lokket er spor etter hjerteformet beslag. Noen av skrinbitene har en vulst langs kanten. Antakelig er det biter av lokk, der fremre kanten har gått noe utenfor langsiden slik at vulsten har dekket øvre delen av den. På en av langsiden er innvendig et spor som viser at skrinet har hatt en skillevegg.

Futeraler.

Utenom skrinene og sponeskene har de også hatt futeraler ombord. Det har neppe vært vanlig, for det er bare funnet noen få, og de er av forskjellig type.

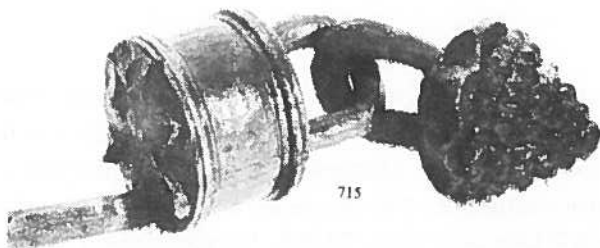
Et av dem er laget av ett stykke bøketre (2434). Det er rektangulært 16,3 × 13 cm, men det er bare 3 cm tykt. I denne treblokken er det hult ut et rom fra ene langsiden, åpningen er 12,2 lang, 1,35 bred og dybden er 9,35 cm. På ene siden er risset inn en 6-bladroser innskrevet i en sirkel. På den andre siden er også en 6-bladroser i en sirkel, men her er hver av taggene sentrum for dannelsen av en 6-bladroser, der den første blir deler av seks 6-bladroser. Det hele er innskrevet i to konsentriske sirkler. Hva et slikt futeral ble brukt til, kan vi bare gjette oss til. Det er lokkende å tro at det kan ha vært brukt til å oppbevare brev i.

Et stykke av finere treslag kan være del av et futeral (3039). Det er svakt konisk. Det er 6,3 langt og diameteren er 1,5 cm. Det har et langsgående hulrom, diameter 1 cm. På yttersiden er det pyntet med tverrgående vulster. Hulrommet er så smalt at det må ha vært tynne og forholdsvis lange gjenstander som har vært i det. Det er ikke utenkelig at det har vært et nålehus. 4 andre trebiter synes å skrive seg fra futeraler, men de er bare fragmenter, og gir ikke noe skikkelig inntrykk av hvorledes helheten har vært.

Spaserstokk-håndtak.

Walking-stick knob.

Nøstepinne.

Stick to make a yarn ball.

Spaserstokk.

En knott av hardt eksotisk treslag kan ha vært toppen av en spaserstokk (63), høyde 2,95 og diameter 2,9 cm. Den er hul, sylindrisk med halvkuleformet avslutning. Den er dreiet opp innvendig med et hull diameter 1,8 cm. Den indre delen av dette hullet er dreiet med et bor som har mindre diameter. Antakelig har den som laget knotten først boret et tynt hull for at treet ikke skulle sprekke. Deretter har han utvidet hullet. En bit av en stokk, lengde 11,6 med diameter 2,4 cm, kan være rest av spaserstokken. Den har tverrgående riller midt på.

Nøstepinne og barnerangle.

I mange bygdemuseer finner vi nøstepinner av en særpreget form. De har nederst et konisk skaft, over dette er skåret ut snoete ribber. I hulrommet som dannes mellom ribbene er der en eller flere små kuler som er levnet av det opprinnelige treet. Ribbene ender i et sylindrisk hode, som har en løkke i enden, og i den henger et kjegleformet stykke som kan minne om en drueklase. Alt dette er skåret ut av ett trestykke. Slike nøstepinner bruktes av mødre som hadde småbarn. Når de nøstet opp garn, ranglet kulene og endestykket hvirvlet rundt. Ungene ble fascinert av låten og hvirvlingen. Deler av en slik nøstepinne ble funnet ombord i «Lossen» (715). Det er lite sannsynlig at noen ville bruke en barnerangle ombord. Da er det rimeligere å tro at en ombord har laget den med tanke på kone og barn hjemme. Her er et av de mange menneskelige trekk som marinarkeologien kan bringe for dagen.

Sysaker.

I en samtidig skrivelse fra kommandør Wilhelm Reesen om flåtens elendige tilstand, står det bl.a. at . . . «Folkene ere nøgne, de haver i lang tid ingen Penge bekommet, slider klæderne af og intet at kjøbe for . . .». Det var slik at det var uforvarselig å ha folkene på dekk vinterstid. De måtte nok bøte og lappe for å holde klærne i orden. Til dette trengtes sysaker. Synålene var av jern, så de er rustet bort, men nålehus var det mange av. På tross av at det er små skjøre gjenstander, har vi 10 mer eller mindre hele nålehus fra «Lossen» (1938 og 1635). Det vil si at hver mann hadde sitt syutstyr.

Nålehusene er av løvtre. De er sylinderformede eller svakt koniske beholdere med skrulokk på toppen. Lengden varierer mellom 7,4 og 8,3 cm. Det er skru-gjenger i enden av beholderen, og under dem er oftest en hulkil mellom to vulster. Hodet, som skrus på, er avrundet i enden. Lengden av hulrommet innvendig er vel 5 cm, hvilket skulle være nålenes lengde. Det var altså vanlige synåler som var i nålehusene, ikke seilnåler, for de er lengre. Et av nålehusene hadde mistet hodet. Det har nok ergret eieren. Men han har klart seg likevel ved å sette kork i åpningen. Synålene er skarpe i enden, og er det hardt å føre nålen gjennom tøyet, er det en fordel å bruke fingerbøl. Fingerbølet er laget av metall og kan stikkes inn på enden av fingeren. På overflaten er tett i tett av små groper for at nålen ikke skal skli på metallet. Med fingerbølet skyver man med enden av fingeren. Man kan også bruke siden av fingerbølet, men får da mindre kraft på nålen. Det eneste fingerbølet, som ble funnet (2554), var av messing, konisk med hvelvet avslutning, lengde 1,5 cm og diameter 1,55 cm.

Det vanlige synes å ha vært syringer. Disse kan beskrives som et fingerbøl uten topp. Syringen tres et stykke innpå fingeren. Mens åpningen på fingerbølet hadde en diameter på 1,55 cm har syringen en diameter på 2 til 2,2 cm. Fordi syringen sitter lengre inne på fingeren, kan man få større kraft på nålen. De tre syringene som ble funnet ombord er alle svakt koniske, laget av messing og høyden er 1,5 cm på samtlige (1161).

I en av kistene lå det 78 knappenåler, i det hele skriveskrinet var det 393 knappenåler og i det andre 12 stykker. Knappenåler hører med til sying, men når de forekommer i så stort antall, er det rimelig å tro at de hører med til et slags spill.

En trekkenål eller bundingsstikke av bein (40), lengde 6,6, bredde 8,5 og tykkelse 0,5 cm må høre med til sysaker.

Sytråd ble ikke funnet, men sneller var der. En av dem var merkelig godt bevart (1405). Den har tønneform, høyde 5,15 og diameter 3,8 cm, og er laget av bjørk. Det ene lokket er til å ta ut. Gjennom det går en akse som tråden har vært

1635

1938

Nålehus.

Needle cases.

2554

Fingerbøl.

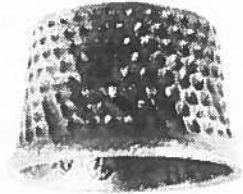
Thimble.

40

Bundingsstikke.

Knitting needle.

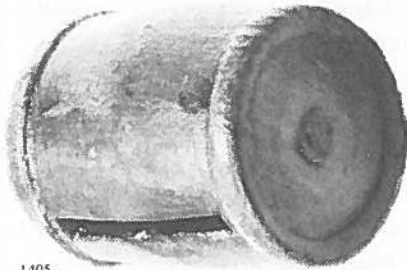
1161

Syring.

Thimble with open top.

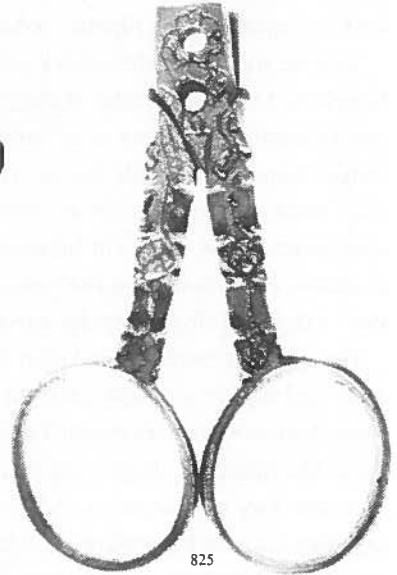
1906

1405

Sneller.

Spools.

825

Saks.

Scissors.

vundet opp om. Enden av tråden har gått ut gjennom en spalte i siden av snellehuset. Slike sneller ble det funnet 4 deler av.

Andre sneller har ikke hatt hus. De har vært omtrent som en moderne snelle med to sirkelrunde endestykker på hver side av et sylinderformet midtstykke. En av dem er 7,2 lang og 4,2 cm i diameter, og midtstykkets diameter er 1,75 cm. Midtstykket er hult, diameter 1,3 cm, og gjennom det går en treakse som går utenfor snelleenden. Det er et lite håndtak på yttersiden av denne vindepinnen. Det har vært 2 slike sneller (1906).

Den saksen som ble funnet kan være for hårklipping, men den tas med her som sysak (825). Bladene har vært av jern og er rustet bort. Håndtaket er av messing. Mellom fingerhullene og aksen er skaftene firkantet i tverrsnitt dekorert med enkle geometriske mønster. Pussig nok er det to aksehull i saksen. Omkring det ytterste er en 6-bladrose. Antakelig har aksen gått gjennom det innerste hullet. Hvorfor det er to aksehull er vanskelig å forklare. Antakelig har saksbladene vært klinket til håndtaket og sømmen har gått gjennom det ytre hullet.

Kritt Piper.

Blant de nye varene som kom til Europa etter oppdagelsen av Amerika var tobakken. Indianerne kalte pipene sine for tobago, men i Europa kom ordet til å bety det man røykte i pipene, tobakken.

Den første som førte tobakk til England var, så vidt man vet, sjørøveren John Hawkins 1565. Sir Walter Raleigh, som grunnla kolonien Virginia, får ofte den noe tvilsomme æren av å ha innført tobakksrøykingen i England. Røykingen ble hurtig almen, og det ble fra ca. 1600 en betydelig engelsk pipefabrikasjon. Kongen, James I, sloss forgjeves mot røykingen. Dels på grunn av kongelige påbud, dels på grunn av press fra katolske hold, flyttet de fleste pipemakere til Gouda i Holland. Her ble det fra 1617 en storstilet fabrikkasjon av kritt piper, og Gouda pipene kom til å dominere det europeiske markedet.

Det var ikke bare James I som tok kampen opp mot tobakken. Christian IV ga 1619 forbud for «tobakksdrikken» på norske skip, og på selve Olsokdagen 1632 skrev han et «åpent Brev om Tobakksdrikken i Norge». Forbudet mot å røke ombord ble opphevet 1640 med den begrunnelse at «Sjøfolkene skal neppe lenge uten det Tøy blive sunde». Når forbudet var særlig strengt for røyking ombord, skyldtes det nok brannfaren. I Christian 5's (§ 92) sjøkrigsartikkelbrev står: «Ingen må understå seg anden steds Toback at drikke uden på det sted som Admiralen og hvor Capitainen dertil i Skibet anviser og forordner, sammesteds og ingen anden sted maa Tobacken tendes/drikkes og straks igjen udslukkes».

I Frederik 5's sjøkrigsartikkelbrev (§ 596) står: «Ingen må røke Tobak uden på øverste Dæk, fremmen for Stor-Masten, og det med Hætte på Pipen. Findes nogen, uten på det anordnede Sted, med eller uten Hætte, da skal han, når Refselse ikke har kunnet forbedre ham, springe fra Råen, bankes for Kanonen i 3 Dage, hver Dag med 27 slag av de små Tampe . . . og i Bøyen 8 Dage på Vand og Brød».

Krittpipefunnene fra «Lossen» viser klart at tobakken var populær ombord.

Norsk Sjøfartsmuseum har på sine utgravninger tatt opp krittpiper fra mange fartøyer. Disse er katalogisert på følgende måte. Er der fabriksjonsmerker og dekor, anføres dette. Følgende mål blir tatt: Lengde, bredde (det blir hodets bredde), hodets lengde fra og med knastens indre, nedre kant til yttersiden av hodets munning, stilkens lengde og største diameter og endelig røkgangens diameter. Fordi hodene vokser i størrelse og bedre teknikk tillater å lage tynnere stikker med mindre diameter på røkgangen, er det etter hvert blitt en krittpipekronologi. Denne er meget nyttig ved første registrering av vrak, for det finnes oftest krittpiperester ombord i de fleste. Selv en bit av en krittpipestilk gir en antydning av alderen. Dessverre er det ingen dekkende oversikt over krittpipenes mangfoldighet av typer og merker. Goudapipene og de engelskfabrikerte er relativt godt kartlagt, men for resten er det vanskelig å bestemme hvor de er laget.

Krittpipene fra «Lossen» viser at røkingen var utbredt ombord. Det ble tatt opp 83 krittpiper der hodet var intakt. Dessuten var der 71 større eller mindre krittpipestikker uten hode. Det var 100 mann ombord. Det har nok vært adskillig flere piper ombord enn de som ble funnet. Selv om enkelte kunne ha flere piper, så forteller funnene at de fleste ombord i «Lossen» var piperøkere.

66 av pipene var stemplet med fabrikantens merke. Krittpipemakerne var godt organisert, og hver fabrikant måtte registrere sine merker. Det var ikke uventet at en del av dem må være laget i Gouda. 14 av dem har på nakken av hodet en slange i oval som merke (687 og 2036). Dette merket var brukt i Gouda godt ut i 1800-tallet. I C. C. Helbers: «Die Marken und das Markenrecht der Goudaer Pfeifenmacher» anføres at slangemerket brukes av Cornelis Vermeuler som ble mester 1733. Eier av fabrikken var Lucas de Jong. At slangemerket likevel finnes på krittpiper før 1717 er et problem. Antakelig er det verkstedet som har fabrikkert disse tidlige pipene gått inn. Merket er overtatt av Lucas de Jonge og brukt av Cornelis Vermeulen. Lengste pipen er 19 cm. Hodets lengde er 4,7 og bredden er 2,15 cm. Stilkens diameter er 0,75 og røkgangens diameter 0,22 cm. Rundt hodets munning er et bånd av innstemplede små firkanter. På stilken er et 2,2 cm bredt bånd med tannrekker av trekkanter. Plasseringen av båndet varierer fra 2,75 til 6,7 cm målt fra kanten. Pipene er glittet.

2036

687

2206

2321

773

680

2570

1063

1977

679

932

2360

2361

Krittpipe og krittpipemerker:

Clay pipe and pipe marks:

- 687: Slange. *Snake*. 2206: Pelikan. *Pelican*. 2321: Katt. *Cat*. 773: Kronet sko. *Crowned shoe*.
 680: Kronet diksel. *Crowned mallet*. 2570: Kulekrans. *Ring of balls*. 1063: Kronet 15. *Crowned 15*.
 1977: Kronet 10. *Crowned 10*. 679: Kronet W. *Crowned W*. 932: Kronet M. *Crowned M*.
 2360: Kronet W. *Crowned W*. 2361: Kronet $\begin{smallmatrix} A \\ B \end{smallmatrix}$. *Crowned $\begin{smallmatrix} A \\ B \end{smallmatrix}$*

1763

278

2911

989

2098

Krittpipemerker:*Clay pipe marks:*

1763: Kronet AV. *Crowned AV*. 278: Mann med hammer. *Man with hammer*. 2911: Gaffer. *Fork*.
989: Kronet vase. *Crowned urn*. 2098: Kronet PB. *Crowned PB*.

En pipe har på nakken av hodet et drikkebeger i oval som merke. Dette er også kjent fra Gouda. Pipens lengde er 19,8, bredde 2 og stilkens diameter 0,75 cm. Om stilken er tannbånd. Denne pipen var nok ekstra verdsatt, for den ble funnet i et futorial.

En krittpipe stemplet med en pelikan som biter seg i brystet slik at ungene kan få blodsdråper er også et kjent Goudamerke (2206). Merket, som står under knasten, brukes ikke etter 1746, og det var i bruk før 1730. Pipen er 16,35 lang og 2,05 cm bred. Hodets lengde 4,85, stilkens diameter 0,8 og røkgangens diameter 0,21 cm. Også på denne pipen er det et felt med tannbånd på stilken.

Et annet Goudamerke var en katt (2321). Dette merket går ut før 1746. Om det er samme merke som på en krittpipe fra «Lossen» kan ikke sies sikkert, men det er sannsynlig. Katten sitter i en perlekrans stemplet inn under knasten. Pipen er 9,4 lang og 2,1 cm bred. Hodets lengde er 4,6, stilkens diameter 0,55 og røkgangens diameter 0,23 cm. Stilken er ornert med spiralsnoing og tannrekker.

Den kronete sko er et pipemerke som er brukt i Gouda fra før 1730 og til 1768. Det er funnet 3 piper med dette merke (773). Den lengste er 12,4 lang og 1,9 cm bred. Hodets lengde er 4,35, stilkens diameter 0,65 og røkgangens diameter 0,2 cm. På stilken er bånd med tannrekker og perlesnorer.

3 piper med en kronet diksel under knasten refererer seg også til et kjent Goudamerke (680). Den lengste av pipene er 22,3 lang og 1,9 cm bred. Hodets lengde er 4,5, stilkens diameter 0,75 og røkgangens diameter 0,23 cm. Også disse har bånd med tannrekker og perlesnor om stilken.

På Kvitsøyvraket, som dateres til 1677, ble det funnet en last kritt-piper der merket var 6 kuler i krans om en midtkule. Disse kulene er Goudas våpen. En pipe med dette kulemerket på hver side av hodet over knasten, ble funnet på «Lossen» (2570). Pipen er 14,7 lang og 2 cm bred. Hodets lengde er 4,1, stilkens diameter 0,75 og røkgangens diameter 0,2 cm.

I Gouda bruktes ofte som registrert merke et tall under en tretakket krone. En av pipene fra «Lossen» er under knasten merket med kronet 15 (1063). Pipen er knekket, som de fleste av dem som er funnet. Denne er 8,1 lang og 1,95 cm bred. Hodets lengde er 4,4, stilkens diameter 0,78 og røkgangens diameter 0,2 cm. En av dem som brukte dette merket i Gouda var Wouter-Begeer.

En annen pipe er merket kronet 10 under knasten og er 13,5 lang og 2,3 cm bred (1977). Hodets lengde er 4,9, stilkens diameter 0,85 og røkgangens diameter 0,22 cm. Stilken har felt med tannrekker.

Antallet Goudapiper, 25 stykker, er et av mange vitnesbyrd om de nære forbindelser mellom Norden og Nederland.

Antallet Goudapiper fra «Lossen» kunne sikkert økes dersom det var bedre litteratur om emnet. Det er adskillige merker som består av bokstaver, med eller uten krone over. Noen av dem svarer til initialer som kjennes fra Gouda, men da det ikke er avbildninger av merkene, kan man ikke si noe med sikkerhet.

Det synes også å være engelske kritt-piper blant «Lossen»-funnene. 4 av pipene er merket rett over knasten på ene siden med kronet W og på motsatt side med kronet M (679 og 932). I Adrian Oswald: «Clay pipes for the Archaeologist, British Archaeological Reports, 14, 1975» brukte 34 fabrikanter merket MW, men han skriver at dette er ikke på langt nær komplett. En del merker er gjengitt i boken, og ett av dem er meget likt merkene på de 4 «Lossen»-pipene, (fig. 12 i boken). Dessverre står det bare at merket er på en pipe funnet i London, og det er ikke noe bilde eller mål av pipen. Det var en pipemaker i London, William Mitchell, som begynte produksjonen 1700, men det ville være galt å henføre pipene til hans verksted uten bedre holdepunkter.

Den lengste er 24,5 cm lang. Målene ellers er 2 cm bred, hodets lengde er 5,4,

stilkens diameter 1,15 og røkgangens diameter 0,25 cm. Pipene er et eksempel på vanskelighetene med å finne produksjonsstedet.

En annen gruppe på 6 piper har under knasten stemplet kronet AV (1763). Den lengste er 16 lang og 1,95 cm bred. Hodets lengde er 4,3, stilkens diameter 0,85 og røkgangens diameter 0,2 cm. Man kan finne pipemerker med AV, men all den stund de ikke er gjengitt slik at man ser formen på dem, er det uråd å henføre dem til en bestemt pipefabrikant. Det samme gjelder de pipene som følger nedenfor.

En av dem er merket under knasten med kronet W (2360). Hodet på pipene danner oftest en stump vinkel mot stilken. I England var det enkelte pipemakere som lot hodet helle sterkt forover. På denne pipen danner ryggen av hodet en vinkel på 133° mot stilken. Pipen er glittet og meget presist gjort. Lengden er 14,1 og bredden 1,95 cm. Hodets lengde er 4,6, stilkens diameter 0,85 og røkgangens diameter 0,23 cm.

7 piper er under knasten merket \hat{A}_{B} (2361). Også på disse pipene heller hodet sterkt forover, og vinkelen er 130° . Men på disse pipene er det på stilken felt med tannrekker og perlesnorer slik som det er vanlig å finne dem på Goudapipene. Den lengste pipen er 19 cm. Hodets lengde er 4,55 og bredde 2 cm, stilkens diameter 0,8 og røkgangens diameter 0,22 cm. I tillegg til disse er en pipe som har merket \hat{A}_{B} på nakken av hodet. Målene er: hodets lengde 4,4, bredde 2,1, stilkens diameter 0,8 og røkgangens diameter 0,22 cm.

En annen pipe har over knasten et noe utydelig merke IF eller IP. Pipen er 29 cm lang. Hodets bredde er 1,9 cm. Stilkens diameter er 1,05 cm.

Videre er det en pipe merket under knasten med en PB under en tretagget krone (2098). Hodets bredde er 2,1 cm, stilkens diameter 0,85 og røkgangens diameter 0,23 cm.

En av pipene er merket T på ene siden og M på andre siden over knasten. Lengden er 10,3, hodets lengde 4,1 og bredde 1,8, stilkens diameter 0,9 og røkgangens diameter 0,18 cm.

Videre en pipe med et utydelig merke som kan være en B under knasten. Hodet er defekt, men stilkens diameter er 1,05 og røkgangens diameter er 0,2 cm.

To piper har på ene siden over knasten merket M, men bokstavene er forskjellig utformet, så de er neppe fra samme verksted. Den ene er 11,2 lang og 1,8 cm bred. Hodets lengde er 4,4 stilkens diameter 1 og røkgangen 0,2 cm. Målene på den andre er bredde 1,85, hodets lengde 4,5, stilkens diameter 1,1 og røkgangens diameter 0,2 cm.

Tre andre piper har merket W over knasten. Den ene er 21 lang og 2,1 cm bred, stilkens diameter 1 og røkgangens diameter 0,15 cm. Det kan være problemer

med å skille mellom M og W dersom stolpene i bokstaven skråner, men det synes som om bokstavene oftest står med bunnen mot stilken. På den andre er hodet defekt, stilken er 18,7 lang, diameteren 1,05 og røkgangens diameter 0,2 cm. Den tredje er så defekt at målene kan ikke tas. På noen av pipene synes det å være både bokstaver og tegn over knasten.

En av pipene har på ene siden en J og på den andre siden en krøll som ligner et 6-tall. Pipens mål er 15 lang og 2,05 cm bred, hodets lengde 5,45, stilkens diameter 1,1 og røkgangens diameter 0,23 cm.

En annen har på ene siden av knasten to bokstaver over hverandre. Den ene er en T og den andre en O. På motsatt side er en F, og over den noe som ligner et sneglehus med en palmett over. Pipens lengde er 11,95 og bredden 2 cm, hodets lengde er 5,3, stilkens diameter 1,1 og røkgangens diameter 0,25 cm.

Pipene er ofte merket med figurer, og disse var registrert i lauset. En av pipene har en vase med krone over under knasten (989). Hodets lengde er 4,65 og bredden 1,95 cm, stilkens diameter 0,85 og røkgangens diameter 0,23 cm.

En annen har en totinnet gaffel (stemmegaffel?)(2911) som merke under knasten. Hodet er defekt, stilkens diameter er 0,8 og røkgangens diameter er 0,21 cm.

En krittpipe, der hodet er 4,4 langt og 1,9 cm bredt, stilkens diameter 0,8 og røkgangens diameter er 0,22 cm, har under knasten en hane som merke.

Videre er det en pipe som under knasten har fremstilling av en mann med bredbremmet hatt, som sitter med en hammer i høyre hånd (278). Hodets lengde 4,4 og bredde 1,9 cm.

Endelig er der en pipe som over knasten har et utydelig merke bestående av en strek med en bue over. Med litt fantasi kan den minne om en Fortuna. Målene er lengde 7,5 og bredde 1,85 cm, hodets lengde 4,85, stilkens diameter 1 og røkgangens diameter 0,2 cm.

Det har vært gjort adskillige forsøk på å finne en lovmessighet i forandringen av røkgangens diameter. Det er tydelig at røkgangens diameter minker merkbart mellom årene 1600—1800. Dette kan ikke fremstilles grafisk som en jevn kurve. Den vil ha visse uregelmessigheter som har sammenheng med tekniske forbedringer. Oswald skriver i sin bok at forutsetningen for å finne lovmessigheter er at det er et stort antall piper som er målt omhyggelig. Lossenmaterialet kan gi et nyttig bidrag fordi pipene der må dateres til tiden umiddelbart før 1718. Dessuten er pipene stort sett fra forskjellige verksteder.

Røkgangens diameter er målt på 105 stilker.

38 var 0,20 cm

15 var 0,21 cm

20 var 0,22 cm
 16 var 0,23 cm
 2 var 0,24 cm
 12 var 0,25 cm
 2 var 0,26 cm

Det er interessant å merke seg at på 85 av de 105 stilkene lå diameteren mellom 0,20 og 0,23 cm. Det vil si hele 82,7%.

At måling av røkgangens diameter har meget for seg vil fremgå av sammenligninger med andre funn fra andre daterte vrak.

På Bamblevraket mellom 1625-31 var diameter av røkgangen	0,36 cm
Dimulvikvraket ca. 1650	0,31—0,33 cm
«Stadt Harlem» 1676	0,25—0,3 cm
«Lossen» 1717	0,2 —0,25 cm
Nausvraket ca. 1715	0,21 cm

Man vil se at røkgangen har en tendens til å smalne utetter 1600-årene. Man må regne med at på mer avsidesliggende produktjonssteder vil man ikke følge utviklingstendensene så nøye. En krittpipelest gikk ned med et fartøy nær Loshavn. Skipsklokken var datert 1700. Det er mulig at fartøyet var fra Bremen og at pipene var av tysk fabrikk. Disse hadde en røkgang med diameter 0,26 cm.

Krittpipene forekommer i mange varianter og med høyst forskjellig utførelse. De merkete pipene er som oftest glittet. Hodets helling i forhold til stilken varierer meget. Man kan måle vinkelen mellom stilken og den linje som fremkommer mellom det punkt hodet begynner og opp til nakkens øvre del. En slik måling ble gjort på 41 piper. Den viste at denne vinkelen varierte mellom 115° og 138°. Antallet piper fordelte seg slik på de forskjellige vinklene: 3 på 115°, 2 på 118°, 4 på 120°, 7 på 125°, 6 på 130°, 2 på 133°, 2 på 135° og endelig 1 på 138°. Den vinkelen hodet har i forhold til stilken gir ikke alene noe dateringsholdepunkt. Hodenes størrelse kan variere sterkt selv om røkgangens diameter er den samme. Derfor gir ikke hodenes størrelse noen dateringsgrunnlag selv om man stort sett, men med mange unntakelser, kan si at hodene stadig blir større.

Kritt Piper var forholdsvis billig bruksvare, men de var allikevel så verdsatt at når stilken knakk, kunne det svare seg å reparere den. En av stilkene viser det.

Pipefutraler.

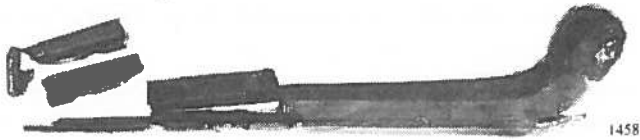
Krittpiper er skjøre, de brekker lett. Krittpipene kostet ikke stort, og det kan derfor virke litt underlig at det ble funnet adskillige krittpipefutraler ombord. Noen av dem var vakkert utskåret. Et fartøy hiver i sjøen, og skjøre ting som krittpiper vil ha lett for å gå i stykker. Har man først vennet seg til å røke, er det ikke morsomt plutselig å stå uten pipe og uten sjanse til å få en ny før neste havn. I et futral vil pipene ligge trygt, og dette forklarer at det ble funnet så mange pipefutraler ombord i «Lossen». Det finnes pipefutraler fra miljøer i land også, og de var antakelig i bruk når man skulle bære pipene med seg.

Det ble funnet deler av 11 pipefutraler og dessuten noen fragmenter av futraler. Bortsett fra et enkelt eksemplar, var alle bygget opp på samme måte. De består av to deler, en overdel formet etter pipen, konisk for stilken og med en klump for hodet. Pipen kunne legges ned i overdelen, som hadde plan underside. Underdelen er et skyvelokk. Av utseende kan pipefutralene minne om en leketøypistol.

En av de best bevarte er laget av løvtre, 28,7 lang, 3,7 bred og 6,7 cm høy (2436). Hodet er en rund knoll med en hulkil under. Det er ingen dekorasjoner på dette futralet, bortsett fra at det er laget en avsats midt på skaftet. Temmelig likt dette er et futral av bøk, men det er litt mer forseggjort, 28 langt, 3,65 bredt og 6 cm høyt (1458). Skaftet har 6-kantet tverrsnitt. Der hvor avsatsen var på den forannevnte er her et smalt belte med 4 tettstilte riller. På skyvelokket er der litt karveskurd på det stedet som motsvarer rillene.

Et futral har mistet det meste av skaftet. Det er 8-kantet. Også dette har kuleformet hode og skyvelokk. Det er laget av løvtre. Det er bare bevart i lengde 11,4 cm. Det er 4 bredt og 5,9 cm høyt. Det kuleformede hodet finner vi igjen på et defekt futral. Dette har vært noe mer forseggjort. Hodet krones av radiært gående vulster, og på forsiden er i høyt relieff en fleur de lys. På skaftet er det en ribbe mellom to hulkiler, og på ene siden er skåret ut en slange i høyt relieff. Meget likt dette er et futral der bare hodet er bevart. I enden av skyvelokket er skåret en palmett og en slange bukter seg langs hele lokket.

Et noe slankere hode er det på et futral som ble funnet knust i 8 biter (767). Det er av løvtre og har vært 24,7 langt, 3,6 bredt og 5,7 cm høyt. Det kuleformede hodet krones av en 6-bladrose i karveskurd. Skaftet er dekket av enkel karveskurd. På enden av skaftet har vært et metallbeslag. Karveskurd går igjen på mange av futralene. Den er alltid meget presist skåret, men motivene er få og enkle. Typisk er et futral av løvtre, 30,2 langt, 3,4 bredt og 4,4 cm høyt, men kroningen mangler. Karveskurden er her konsentrert om fremre delen av skaftet

36

Pipefutraler.

Pipe cases.

og hodet (1964). Et skaft av et pipefutral er helt dekket av karveskurd, det er bare bevart i 12 cm lengde (36).

Hodet av et av futralene er noe slankere enn de som hittil er behandlet. Det er 7,8 langt og 3,2 cm bredt. Det er pyntet med 3 langsgående bånd i karveskurd. Mellom båndene er bladverk. Hodet krones av et halvmåneformet messingbeslag (1535).

Fra et av pipefutralene er bare halve hodet bevart (2201). Det har vært av en noe annen konstruksjon idet her har endestykket av hodet vært til å ta av. Futeralet har antakelig hatt et hult skaft uten skyvelokk, og pipen har vært stukket inn fra hodeenden. Hodet er 6,4 lang og 2,7 cm bredt.

Et futral mangler det meste av hodet. Det har hatt skyvelokk og har en ribbe langsetter. I enden av skaftet er en tinnopp. Lengden er 22,1 cm.

4 løse deler er av typen som allerede er gjennomgått. På de fleste er det karveskurd.

Karveskurd er ikke vanlig på de pipefutraler som vi kjenner fra miljøer i land. Det kan tenkes at det ble laget futraler ombord av sjøfolkene selv, og at karveskurden var den dekor som de var fortrolig med og brukte til pynt.

Piper av tre.

Selv om krittpipene var det vanlige, så fantes det også piper av tre. Det ble funnet en riktig staspipe ombord, en slags langpipe (974). Hodet er av tre, 6,3 cm langt, 5,1 bredt og 4,8 cm høyt. På ene siden er det i en lakkliktende rødfarge malt en fugl som løfter på vingene. På motsatt side har fuglen vingene langs kroppen. Stilken er dreiet av bein. Den er 25,25 cm lang. Stilken er i ene enden konisk, så den kan skyves inn i hodet. Et sølvbeslag har markert overgangen til stilken. I andre enden er avslutningen markert med vulster.

Det ble nok et pipehode av tre, 5,7 langt 3 bredt og 4,1 cm høyt (958). Det var enklere utformet, men tilnærmet av samme type. Dette var så forvitret at man kunne ikke se rester av dekor.

Snusdåser og tobakksesker.

Petter Dass, død 1707, skriver i sin Dalevise at kvinnene brukte snus. Det høres ikke lekkert ut når han skriver: (Rett sitat:) «Konenes nesebors porte, er derfor deilig og sorte ligesom skorstene så rene, hjertens vakker snud, o du lede Krud, er din tobakstud.» Sjøfolk har også brukt snus. Det ble funnet to snusdåser av valbjørk og horn ombord. De er runde og flate med et rundt lokk av bein på hver

2201

Hoder av pipefuteraler.

Pipe case bowls.

1535

974

Langpipe.

Long-stemmed pipe.

958

Hode av langpipe.

Long-pipe bowl.

822

975

Snusdåser.

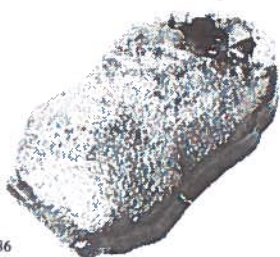
Snuff-boxes.

2358

2358

2186

650

Snusdåser, messing, hvorav en med lokkdekor.

Snuff boxes, one with decorated lid.

side. Dette lokket kunne skrues av når snusen skulle fylles i dåsen. Dåsene har en liten stett med sirkelrund bunnflate, slik at de kunne stå. På motsatt side av foten er en liten dreiet tut som prisen kunne helles ut av. Den ene dåsen er 8,9 høy og 2,3 cm tykk og har en diameter på 8,1 cm (975). Den andres mål er 7,9 høy, 3 tykk og diameteren er 6,05 cm (822).

En oval tobakkseske av messing, 10,2 lang, 8,9 bred og 3 cm høy, har gjenget flatt lokk (2355). Den har hatt en låstann i forkant. Under bunnen er gravert N.W. Derunder står det innrisset AMSTERDAM. På lokket er risset inn en tremastet seilskute som har rå for bovenblinde.

En annen tobakkseske av messing er rund, diameter 7,5 og høyde 2,2 cm. Her mangler lokket, som har vært hengslet som foregående og med en låstann i forkant (650).

En annen form har en tenneske, 9,8 lang, 6 bred og 2 cm høy. Den er tilnærmet rektangulær med avrundede hjørner og noe inneklemt på midten. Lokket, som er noe hvelvet, er hengslet i ene kortsiden (2186).

Spill.

Livet ombord i orlogsfartøyene bød ikke på så mange adspredelser. I mangel av annen underholdning var det forskjellige spill i bruk. Spill om penger er ikke bra for et lite miljø, og det ble satt straffer for slikt. I Christian 5's Skibsartikkelsbrev står i § 32 at ingen må innføre kort eller terning på skipet under en Månedes Solds Fortabelse, eller i Jern til Vand og brød. I Frederik 5's Søekrigsartikkelsbrev blir forbudet gjentatt. Det står i § 617: All Spill og Dobbel skal være forbuden, hvorfor og ingen Gemeen må tage med sig kort Spill, Tærninger eller noget som henhører til sådan Lek. Men, dersom nogen av Offiserene eller Betjentene spiller store Spill, da skal alt det som er vunnet være forbrudt til Fattig-Bøssen, og hver av dem straks erlegge efter Chefens Sigende 5 Riksdaler til Fattig-Bøssen. I § 669 står det videre at på Vakt må ingen Gjestering, Spill eller Dobbel være.

Det later altså til at folk har vært fristet til å spille på vaktene. Forbudet mot terninger er klart når det gjelder de menige, men det virker som om forbudet ikke gjelder for befalet, der kommer straffen først når det forekommer spill med stor innsats.

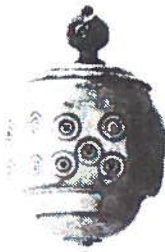
Terningspill har lange tradisjoner. I Johannesevangeliet kap. 19 vers 24 står det at soldatene kastet lodd om Jesu kjortel. Terninger hører med til de gjenstander man ofte finner på eldre vrak.

Fra «Lossen» ble det tatt opp 5 terninger av bein og en rulett. Den ene av terningene lå i leddiken på en kiste (1944). Når vi vet at vanlige sjøfolk ikke hadde lov til å ta kister med ombord, kan dette antyde at terningene tilhørte befal og betjenter. Hadde det vært vanlig med terningspill blant mannskapene, ville det vært funnet flere av dem.

Ruletten er ganske interessant (1146). Den er av bein, 3,85 høy og 2,6 cm bred. Den har 6 plane sider for terningøynene. Ellers er den formet som en topp med en liten tapp som man setter toppen i sving med. Tappen er festet til et lokk som er til å skru løs. Inni er ruletten hul. Gjengene for lokket virket påfallende velbrukt. Hvis eieren var en luring, kunne han lett plassere en vekt inni ruletten og få den til å komme opp med forholdsvis mange 6-ere.

1944

1146

1795

981

Terninger.

Dice.

1866

Spillebrikker.

Game pieces.

1694

Brettspill fra «Charlotte Amalie»

Game board from «Charlotte Amalie»

Kort ble det ikke funnet, for alt papir er blitt oppløst i sjøen.

Brettspill. På vraket av «Charlotte Amalie», som forliste utenfor Stavern 1694, ble det funnet et brettspill av en type som brukes fremdeles. Det består av et trebrett med en mengde huller i. I hver av to motsatte sider, plasserer spillerne sine brikker i hver sine startfelt. Spillet går ut på å flytte egne brikker tvers over brettet og fylle motpartens felt. Brikkene flyttes ved å hoppe over egne eller motpartens brikker. Brikkene har hatt taper som passer til hullene i brettet. Det har den fordel at brikkene stod godt selv i sjøgang. Noe slikt spill ble ikke funnet ombord i «Lossen», men det tas med her for å komplettere bildet av hvilke spill som ble brukt ombord i flåten på den tid.

Det har også vært et slags spill med brikker ombord. Det ble funnet 23 brikker av tre. 12 av dem er runde med et innskåret kryss på oversiden (1795 og 981). De varierer noe i dimensjoner, og det tyder på at de kommer fra flere spill. Det er særlig diameterne som varierer. Største diameteren er 3,3 og minste 2,2 cm. Tykkelsen er derimot nokså ens. En enkelt brikke er 0,6 tykk og en annen 1,08 cm tykk. Ellers ligger de andre mellom 0,7 og 0,8 cm.

De firkantede brikkene er tilnærmet kvadratiske med avfasede hjørner (1866). Også disse brikkene varierer noe i størrelse. Største brikken har en side på 3,2 og den minste er 1,9 cm. Tykkelsen varierer mellom 0,5 og 0,9 cm.

Til et damspill kreves 24 brikker. Ettersom de brikkene som er funnet varierer så sterkt i størrelse, kan det neppe dreie seg om damspill. Da ville man funnet adskillig flere. Nå er det et annet brikkespill som kalles mølle. Det går ut på å plassere 3 brikker på rekke. Normalt brukes det 9 brikker av hver spiller, altså 18 tilsammen. Men forenklet kan det spilles med bare 3 for hver deltaker, altså 6 brikker. Man streker opp 9 ruter i et kvadrat og prøver å få 3 brikker på rekke. Ser man på størrelsen av brikkene, synes det som om de grupperer seg i grupper på 3 og 3. Når brikkene har et kryss på ene siden, er det gjort for at motparten kan snu sine brikker med den umerkede siden opp, og på den måten kan spillerne se forskjellen mellom brikkene. Et slikt enkelt møllespill er lett å lage, og det trenges ikke Brett. Kritt var det ombord, og det er enkelt å rute opp et spill.

Pinnespill. Det ble nevnt under omtalen av den kisten som ble kalt «Lars», at det lå 78 knappenåler i leddiken. I Andres Bohses skriveskrin lå hele 392 knappenåler. Disse lå sammen med 16 beinredskap som så ut som små kubein, ca. 8,3 cm lange (829 q og r). I den brede enden er en spalte som ender i et hull. Spalten er akkurat passe til å tre over en knappenål, og nålen blir hengende i hullet. Bilder av nålene og redskapene ble vist til et par eldre damer i København. De kjente redskapene igjen og kalte det for skrabnesespill. Nålene ble lagt i en hop på bordet. Hver av deltakerne søkte å løfte opp nåler med redskapene uten at noen av de andre nålene beveget seg. Den som hadde færrest nåler når alle var tatt opp, han ble skrapet på nesen med «kubein». Et lignende spill har tradisjoner her i Norge. Her brukes ikke nåler, men trepinner. Spillet kalles pinnespill eller kogre.

Det har sikkert også vært andre spill ombord, men det er det ikke funnet belegg for.

Bøker.

Lesekunsten var neppe særlig utbredt blant mannskapene. Papir oppløses i sjøvann, og det var ikke å vente at man skulle finne så mange rester av bøker.

Det var litt papir, men det var så tandert at det kunne ikke tas vare på, det måtte makuleres. Noen biter av tynt lær kan ha vært til bokbind. Et par små tre-fjeler, 20,4 høye, 6,8 brede og 1,05 cm tykke, er holdt sammen med lærremmer. De har vært en slags perm, kanskje en bokperm, men det er høyst usikkert.

Derimot ble det funnet 4 små spenner som antakelig er salmebokspenner. De er av messing. 2 av dem er helt like, 2,8 lange, 0,8 brede og 0,4 cm tykke (1682).

På forsiden er et relieff: en person som holder en kalk i høyre hånd og et kors i venstre. Figuren er plassert på en konsoll. Øverst og nederst er et rundt hull. Spennen har vært festet i ene permene, og det nedre hullet har låst boken til en tapp i andre permene.

Den tredje spennen har en palmett over en 6-bladrose (3395). Denne har de samme to hull som de to foregående, 2,95 lang, 1,3 bred og 0,2 cm tykk. Den fjerde spennen kan være et låsbeslag fra et skrin, men det finnes salmebøker som har lignende beslag (365). Beslaget har vært hengslet i ene kanten. Fra nedre delen går en tunge ut til hver side. Halsen har vært klemt mellom to tapper slik at permene har vært låst, 2,6 lang, 1,35 bred og 0,4 cm tykk. På forsiden er gravert en 5-bladet rose på en stilk.

Lysstell.

Til lesing hører også lys. Vi vet at det bruktes lykter ombord, med det ble ikke funnet rester av slike. Derimot ble det funnet en blakkert av messing (2095). Den har en sirkelrund fot, diameter 11,5 cm med oppbrettet kant. I midten er en 5,5 cm høy sylindrisk lyseholder sammenrullet av messingblikk. To små hull i den oppbrettede kanten viser at blakkerten har hatt håndtak.

Redskap.

Redskapene som bruktes ombord var ikke så mange. Matrosene klarte seg lenge med kniv, pren og seilhanske og utstyr til rengjøring. Tømmermannen måtte ha spesialredskap, og det måtte seilmakeren også. Tauverk måtte alle kunne behandle og her var sjøfolkene spesialister.

Tauverksredskap er derfor gjenstander man skulle vente å finne ombord i «Lossen», men det holdt ikke stikk. Seilhansker ble f.eks. ikke funnet. Det kan skyldes at nåleplaten har vært av jern og rustet bort. Derimot var det 3 prener. Prenene brukes til å bikke opp kordelene i tauverk med. En av prenene er av tre, 22,9 cm lang, konisk med største diameter 2,15 cm (768). I den smale delen er et gjennomgående hull 3 cm fra enden. Hullets diameter er 0,5 cm. 2,1 cm fra den tykke enden er et spor som antyder at her har vært en platting eller et beslag.

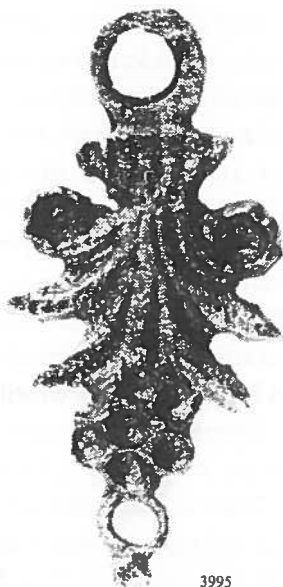
To små prener er laget av bein. Den ene, 8,9 cm lang, er laget av en knokkel og har glitteflate i den brede enden. Den andre er 6,5 cm lang. Den tredje har et tilnærmet sylindrisk treskaft. I enden av dette er selve prenen satt inn. Den er av bein. Lengden er 10,7 cm (4952).

1682

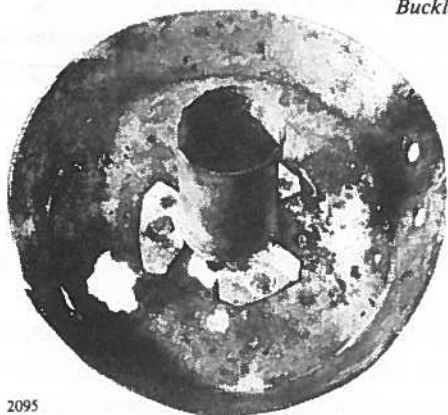
365

3995

Salmebokspenner.

Buckles for hymn books.

2095

Blakkert.

Candle holder.

2364

768

4952

Prener.

Fids.

Sjøfolk har vært stolte av å kunne behandle tauverk, det var deres spesialarbeide. I seilskutetiden var det alminnelig at de sjøfarende kunne lage kunstferdige knuter og plattinger, og man må tro at det også har vært utført lignende arbeider på «Lossen»s tid. En forarbeidet tregjenstand, 7,6 lang og diameter 1,9 cm, kan ha vært en liten pren til makraméarbeide. Den er konisk og har 4 omgående vulster på skaftet (2364).

En klubbe av den typen seilmakere bruker til å stramme løyerter med, var av eik og bjerk, 28,7 lang, 22,6 bred og 9,8 cm tykk (1830). Hodet har firkantet tverrsnitt med avfasede langsider. Ved enden av skaftet er et hull for oppheng.

Et trestykke med ovalt tverrsnitt, 9,9 lang, 3,2 bred og 2,6 cm tykk, kan være et kjølje for garnbinding (1457). Det smalner litt mot begge endene.

Tømmermannsverktøy var der mer av. Et økseskaft var brukket og bare en del av det ble funnet, 7,2 bredt og 3,4 cm tykt.

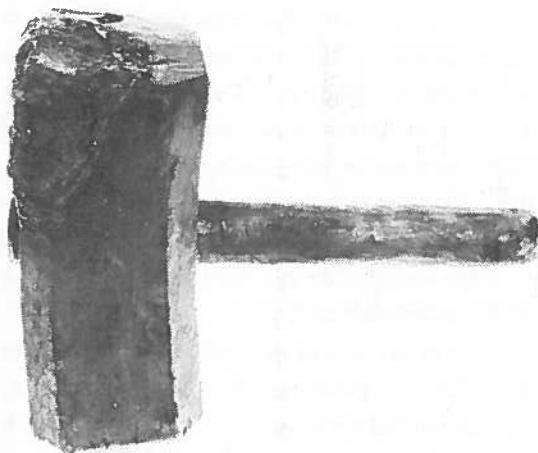
Deler av borvinder var laget av bøk. Den ene borvinden, 19,4 høy, 11 bred og 2,2 cm tykk, var laget i ett stykke, noe avflatet på sidene (2685). Den andre er bevart i en lengde av 28,7, bredde 18 og tykkelse 3,5 cm. Den er noe større og grovere i dimensjonene. Borvindene svarer til dem man finner i land.

Skaftet av en naver, 13,2 lang, 3,5 bred og 3 cm tykk, er buet og avsmalende mot endene (2947). Endene bøyer noe oppover. Jernet er rustet bort. Det ble også funnet et lite borskaft av tre (1557). Det er tilnærmet sylindrisk. Det har hull på midten, så skaftet har stått vinkelrett mot jernet, lengde 8,7 og diameter 3,1 cm.

Bødtkerredskap er nevnt tidligere i forbindelse med laggete kar. En tilnærmet halvsirkelformet plate til et kryssjern ble funnet (V. 48). Den er av eik, 24,5 lang, 9,6 bred og 1,2 cm tykk. Kryssjernet har hatt rektangulært tverrsnitt, 2 lang og 2,3 cm bred.

Målestokker brukes innen alt slags håndverk. De mål- og regnestaver som brukes i navigasjon, er presentert i avsnittet om dette emne. Til navigering stilles særlig strenge krav til presisjon. Det ble funnet 3 målestokker som mer passer til forhold der det ikke er spørsmål om finmåling. Den ene er en tommestokk av bein, 14,45 lang, 0,95 bred og 0,8 cm tykk (2205). Den har nesten kvadratisk tverrsnitt. På ene siden er hele tommer avmerket med 3 prikker og halve tommer med 2 prikker. Tømmene er 2,4 cm, men varierer med 1 mm. Tommestokken har hatt minst et ledd mer, for den er gjenget i ene enden. I andre enden er et hull, diameter 0,55 og 11,5 cm dypt.

En annen målestokk er av løvtre, 31 lang, 1,2 bred og 0,8 cm tykk (2190). Den har rektangulært tverrsnitt. Det er en slags tommestokk. Tommen, som her er 2,55 cm er markert med 3 stifter. Det er 11 tommer på staven. Den midterste er markert med en ekstra stift på hver side.

1830

Klubbe.

Mallet.

1457

Kjøvle.

Rolling pin.

2947

Borvinde.

Brace.

2985

Borvinde.

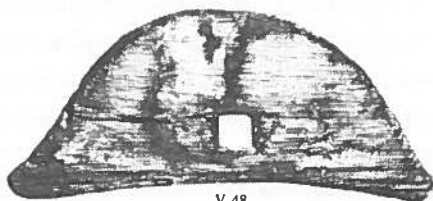
Brace.

1557

Naverskaft.

Auger handle.

V-48

Kryssjern.

Croze iron.

Den tredje er grovere gjort (1317). Den er av furu, 18,1 lang, 0,9 bred og 1,35 cm tykk. På den ene siden er det tverrgående streker i følgende avstander fra enden: 3,15-6,15-9,9 og 13,3 cm. På den andre 3,00-3, 15-3,4 og 3,75. Det vil si at måleenhetene er meget omtrentlig. Det kan tenkes at staven har strukket seg ujevnt under de mange år på bunnen, men det er lite rimelig. Mellom hver av tverrstrekene er det laget 10 små hakk i kanten.

Skaft. Det er synd at alt som er av jern er rustet bort. Det er funnet en mengde skaft av forskjellige typer, men hva slags redskap de har vært til er vanskelig å finne ut av. Det er sylskaft, knivskaft, dolkeskaft osv.

Sylskaftene er lette å plukke ut. En ting er det at tangen er nåleformet, men det mest karakteristiske er at sylskaftene har en putelignende avslutning øverst. Denne «puten» har ligget inni håndflaten når man presset sylen. For å få godt tak for fingrene er midtre delen av skaftet eggformet. I nedre kanten er skaftet ganske tynt, nærmest som en smal sylinder. For at den ikke skal sprekke under presset, er der gjerne en messingholk om denne delen. Har holken vært av jern, er den rustet bort.

Som eksempel på en ny type som det er 12 stykker av, kan tas et sylskaft som er 9,5 langt og har en diameter på 3,75 cm (2009). Det nedre smale stykket er 4,2 langt og med en diameter på 1,4 cm. Det har en svak konisk messingholk slått om treverket.

Noen er litt slankere i dimensjonene og har en mer langstrakt oval (1343). Det minste skaftet er 7,4 langt, et annet er 7,8 cm langt. Ellers er de fleste rundt 9 cm lange. De har gjerne innrisset to streker omkring midten av ovalen.

Et sylskaft, 7,6 langt og diameter 2,7 cm, er en slankere utgave av den typen som er nevnt ovenfor, men den danner overgang til en gruppe der eggformer er erstattet av en konisk del (1722). De mangler den nedre smale delen for falen. Det er 2 eksemplarer av disse. Det ene er 9,55 langt med diameter 2,9 cm, det andre er 8,95 langt med diameter 2,8 cm (897). På en tredje type er det ikke noen markert «pute» i enden. 3 skaft er nærmest pæreformete. Det ene er 10 langt med diameter 4,8 cm (421). De to andre er bare ca. 6 lange med diameter 3,5 cm.

På 3 sylskaft er det en vulst under pæreformen. Et av skaftene er 12 langt med diameter 4,1 cm. De 2 andre er ca. 8 cm lange med diameter 4,5 cm (1438). Et skaft som synes å være til syl er konisk, 6,95 langt og diameter 2,35 cm (658). Det er tatt opp 23 skaft som blir antatt å være sylskaft.

Kniv hadde vel alle ombord, og mange av skaftene der man ikke vet sikkert hva de har vært til, må ha vært knivskaft. På en del av skaftene er hullet for tangen spalteformet smal trekant, og da er det rimeligvis knivskaft. Ellers kan formen av skaftet si om det har vært til kniv.

2205

2190

1317

Tomme- og målestokker.

Measuring rods.

2004

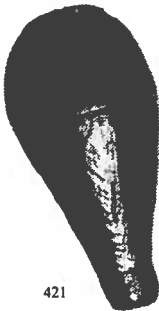
1343

1722

897

421

1438

658

Sylskaft.

Awl handles.

Et knivskaft skal ligge godt i hånden. Det har gjerne ovalt tverrsnitt og smalner noe mot begge endene som på et av skaftene fra «Lossen». Det er 9,15 langt, 2,6 bredt og 2,2 cm tykt (1528). Tangen er gjennomgående og har antakelig vært klinket fast på enden av skaftet. Der bladet har gått inn, er tangens tverrsnitt som en meget smal likebenet trekant. Det synes å ha vært en fal, en liten beslagring i nedre enden av skaftet.

Slike knivskaft er det 5 stykker av. Lengden varierer mellom 8 og 10,2 cm, og bredden mellom 2,5 og 2,7 cm. På en av dem har tangen vært noe for liten, og det er kilt inn en splint av tre (2984). To av skaftene bærer preg av å ha vært viklet med et eller annet materiale som er forsvunnet (2924). Det ene er det laget tverrgående riller i for viklingen. Et skaft av valbjørk ligger nær opp til disse, men det er noe grovere, 10,5 langt, 3,3 bredt og 2,65 cm tykt (1624). Noen foretrekker at skaftet ikke smalner, men vider seg ut i enden. Det er et eksempel på et slikt skaft, 10,7 langt og 2,95 cm bredt (201).

Et av knivskaftene har bredsidene noe innsvunget. Det har tinnfal som er taket med trekanter i øvre enden, 10,2 lang og 2,6 cm tykk (58).

Skaft til spisebestikk behøver ikke være så solide, og de skal helst være litt mer forseggjort enn et vanlig redskap. På «Lossen»s tid begynte gaffelen å komme i bruk. Tordenskiold hadde gaffel, og den er bevart. Folk flest spiste med kniv og fingrene, og det har mange gjort like opp mot våre dager. Det kan gjøres ganske elegant, og behøver ikke se grovt ut. Det som var av jern, er rustet bort. Derfor kan man ikke med sikkerhet si hvilke av de mange småskaftene som har vært til kniv eller gaffel. Det synes som om skaftene forekommer parvis, og da dreier det seg antakelig om et sett kniv og gaffel.

Adskillige av skaftene er laget av bein. Et par beinskaft, 8,6 lange, 2,7 brede og 2,3 cm tykke, har rombeformet tverrsnitt som går over i en pent buet avrunding i enden. Langs nakken går en opphøyet kant og langs hver av sidene en bølgelinje (2633).

Et skaftpar er en noe enklere utgave av formen. Begge skaftene er av bein og har ingen forsiringer, bare den buete avslutningen, 6,8 lange og 2,1 cm brede (V. 66-8).

Et sett på 2 beinskaft, 9,1 lang, 2,5 bred og 2,1 cm tykk, er koniske og har ovalt tverrsnitt. Langs hver av kantene er en hulkil. Ved tangen er et beslag som synes å være sølv (1566).

6 beinskaft med varierende lengde har en karakteristisk beintapp i enden. De er noe smalere nede enn oppe, og de har rektangulært tverrsnitt. Det lengste av skaftene er 10,4 cm medregnet tappen, som er 1,4 cm lang (1456). Skaftet er 1,8 bredt og 1,1 cm tykt. Langs kantene er det hulkiller, og det har vært en fal

1528

2984

2924

1624

2101

58

Knivskaft.

Knife handles.

V-66-8

2633

1937

1566

1456

1729

2209

1540

Skaft til spisebestikk.

Handles from cutlery.

nederst, antakelig av sølv. Hva tappen har vært til, blir gjetning, men det kan ha sittet en kule på den. Et lignende skaft mangler tappen i enden. Det er litt mindre enn foregående, 9,55 cm.

To av skaftene mangler fal og er bare avfaset i hjørnene. Det er lagt på en 0,1 cm tykk tinnplate ved øvre enden av skaftet. Skaftene er henholdsvis 8,8 og 8,6 cm lange.

De to siste skaftene i grupper er et sett. De har spissovalt tverrsnitt. Også det smalner mot nedre enden, 7,5 langt, 1,85 bredt og 0,9 cm tykt (1729). Et beinskaft, 8 langt og 1,7 cm bredt, rektangulært tverrsnitt og er tynnere enn de andre, 0,7. De brede flatene er mønstret med messingstifter (1937). Et elegant lite beinskaft, antakelig med sølvholk, er bare 5,8 langt og 1,55 cm bredt. Det smalner sterkt mot falen. Det har 2 hulker på hver av de brede flatene og hulker på småsidene (2209).

Endelig er det et beinskaft, 9,75 langt og diameter 2,85 cm, som skiller seg ut fra de andre beinskaftene, for det første ved at det er tykkere, dernest i formen (1540). Det er mønstret med en vulst som snor seg i spiral oppetter det koniske skaftet. Falen er av messing og ligner en syring med små groper i. Skaftet kan ha vært til en dolk.

En del treskaft synes også å ha vært til spisebestikk. Et av dem har den vanlige formen i tiden med hengende nakke. Man kan si det er en forenklet utgave av Tordenskiolds bestikk. Dette skaftet er 8,9 langt og 2,5 cm bredt, og har en fal av tinn (746).

Av tilsvarende type, men adskillig mer forseggjort, er et treskaft med innlagte ornamenter av tinn. Nederst er en fal kronet av en rekke trekantene. Over den er på hver av sidene to klokkeblomster over hverandre. De møtes av en klokkeblomst som kommer fra endebeslaget. Langs nakken er en stilk med en tulipan i enden. Lengde 10, bredde 3,2 og tykkelse 2,1 cm (800).

På et lite treskaft, 7,7 langt og 2 cm bredt, går det en bue inn i skaftet fra undersiden før nakken begynner (2872). Et lite skaft av bøk, 8,25 langt og 2,25 cm bredt, konisk med ovalt tverrsnitt, er en forenklet utgave av de forseggjorte beinskaftene (1315).

Et annet, 8,1 langt og diameter 2,3 cm, konisk med rundt tverrsnitt, er derimot en etterligning i tre av metallskaft (567). Det har den samme vulsten og samme flate avslutning av øvre delen. Spørsmålet er om folk ombord har laget slike skaft. Det ble funnet et trestykke, 9,4 langt, 2,5 bredt og 2,3 cm tykt, av eksotisk tre. Det synes å være emne til et skaft (3181).

5 skaft har hatt beslag av bein, og det er bare disse som er bevart. Skaftene, som har vært av typen med hengende nakke, varierer alle i størrelse. Det lengste

746

800

2872

1315

567

3181

1867

885

901

Skaft til spisebestikk.

Handles from cutlery.

skaftet har vært 9,6 cm, det minste bare 6,8 cm. Beslagene har vært stiftet til skaftene (1867).

Det har også vært bestikk av metall. Et skaft er laget av tinn. Det er deretter beslått med messingblikk. Skaftet er konisk, flatt i enden med en vulst ved overgangen, 8 langt og diameter 2,1 cm (885).

Av et annet tinnskaft er bare nedre delen bevart. Det har vært fasettert. Nederst er tre omgående vulster, og over den en rad små tunger. Et pent fasettert

Dolkeskaft.

Dagger handles.

skaft med hengende nakke er laget av et blankt metall. Det har en lignende avslutning med riller og tunger som foregående, 8,4 langt, 2,4 bredt og 1,8 cm tykt (901).

Dolker later det til å ha vært en del av ombord. Egentlig skulle de behandles under våpen, men de skaftene som er funnet er ikke standardisert militærutstyr. De er av høyst forskjellig utseende og har et avgjort preg av å være personlig utstyr. Mange av dem har innlagte mønstre i tre eller tinn. Et av dem er konisk med en lett hengende nakke, 12,35 langt, 3,9 bredt og 2,9 cm tykt (1993). I treskaftet er innlagt tinndekor. Falen har takket avslutning. Over den er en tulipan. Så kommer 2 omgående bånd og derover et beslagverkslignende mønster av en sirkel som er forbundet med fire stolper til en ramme. Beslagverksdekoren går igjen på et 8-kantet konisk skaft med et innlagt mønster av rektangulære tinnlameller, 10,2 langt og diameter 2,7 cm (2210). På et beslektet treskaft som også har 8-kantet tverrsnitt ender noen av lamellene i store trekanter, 10,1 langt og diameter 3,2 cm (2165).

Et geometrisk mønster av tinn er innlagt i et treskaft som er 11,05 langt, 3,1 bredt og 2,45 cm tykt (LB 580).

Et defekt skaft har mistet innlegget, men er ellers beslektet med de foregående, 10,2 langt og diameter 2,7 cm. Her er trekantene erstattet av omgående trekantrekker.

2839

1465

1748

1470

2319

969

1994

757

2443

2914

Skraft.

Handles.

På et skraft, 10,5 langt og diameter 2,8 cm, er bølgemotiv av innslåtte små streker på beslagene. I enden er en 0,7 cm høy fasettert knapp. Midt på skraftet er et belte av trekantede tunger fra øvre og nedre beslag.

Et dolkeskraft av tre er konisk, 10,3 langt og diameter 3,2 cm (1571). Nedetter skraftet er omgående bølgeformete riller. For enden er en rosett med småblad i mange konsentriske sirkler. Skraftet har messingfal.

Noe for seg selv er et treskraft med tilnærmet balusterform. Her er tinninnlegene erstattet med langsgående og tverrgående riller, 9,8 langt og diameter 3,25 cm (1750).

To skaft, som antakelig er laget av ask, skiller seg ut fra de andre. Skaftene har en innsnevring på midten og en utkragende avslutning. Det ene har fal av tinn. De er ikke helt symmetriske, men er laget i en svakt buet form. Om det er dolkeskaft eller ei, kan ikke avgjøres. Lengden er henholdsvis 10,6 og 9,1 cm, og diameteren 2,7 og 2,9 cm (1116).

Utenom de skaftene som er behandlet, er det 50 skaft som man ikke med sikkerhet kan si hva de har vært brukt til.

2 dekorerte skaft skiller seg ut fra de andre både med hensyn til form og dekor. Det ene skaftet er 9,6 langt og diameter 3,2 cm (2839). Det er fasettert, og pyntet med karveskurd. To flater har en tulipan. Det særpregede er at skaftet har en vulst i hver ende, og at hullet for tangen er så bredt, diameter 1,4 og dybde 8 cm.

Et tilsvarende skaft, 10,6 langt og diameter 2,55 cm, er også fasettert og smykket med karveskurd (1469). Her er diameter av åpningen i ene enden 0,4 og 10,2 cm dyp. I enden av skaftet er skåret inn KE. Et noe enklere eksemplar av typen, 9,1 langt og diameter 2,9 cm, har ingen skurd, bare to omgående vulster på midten.

Det vil føre for langt å gjennomgå de andre skaftene. En grovordning kan dog være nyttig for å lette oversikten. 4 skaft er lite forseggjort. De er tilnærmet sylindrerformede og rett avkuttet i begge ender. 3 av dem er ca. 10 lange med diameter fra 2,6 til 3,5 cm (1748). Det fjerde er 14,75 cm langt.

6 skaft har rundt tverrsnitt og smalner lett mot tangen, noen av dem har hatt fal. Lengden varierer mellom 8 til 10,7 cm, diameteren fra 1,8 til 2,55 cm (1470).

Et skaft, 10,3 langt og diameter 2,85 cm, ligner disse, men er lett buet og har hatt en firkantet fal (797).

11 skaft har det til felles at de er koniske og har rundt tverrsnitt. Noen av dem har fal av messing (2319). Et av dem har også hatt et beslag i øvre enden (969). Lengden varierer mellom 8,6 og 10,15 cm, diameteren mellom 1,9 og 3,8 cm. Et skaft, 7,2 langt og diameter 2,2 cm, er nesten kjegleformet (1833). Noen skaft har en tykkere øvre del, og dette markeres med en avsats midt på skaftet. Et av dem er 8,05 langt og øvre delens diameter 3,7 cm (1994).

På et annet, 9,3 langt og diameter 3,1 cm, er nedre delen svakt konisk mot falen. Dette skaftet er merket R (757).

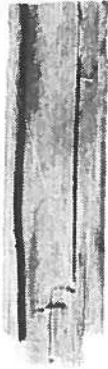
Outrert er et skaft, 7 langt og diameter 5,3 cm. Det har fal av messing (2443).

4 av skaftene er dreiet og innsvungne på midten. De ligner på skaft til gropjern. Lengden ligger mellom 11 og 12 cm, og diameteren mellom 3,7 og 4,2 cm (2914).

De resterende skaftene er av typer som tilnærmet er presentert i det foregående.

1764

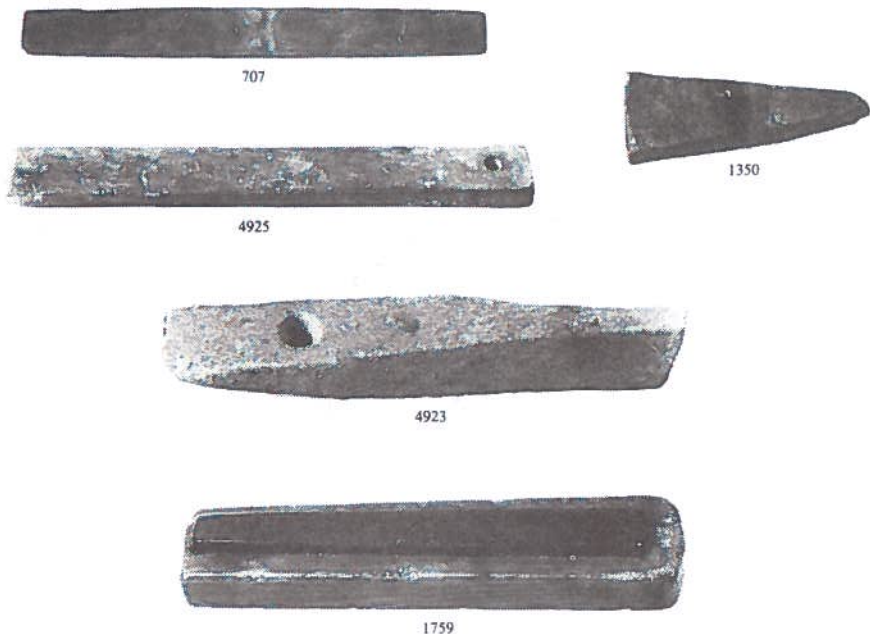
1995

Slirer.

Scabbards.

Slirer hører med til knivene. 2 slirer fra «Lossen» er ganske interessante. En lærslire, 15,1 lang, 4,2 bred og 2 cm tykk, har vært laget for et knivblad med rett rygg (1764). Læret er brettet og sydd sammen midt på slirens innerside. Hele overflaten av sliren er dekket av ranker, der bladverket består av små kuler og stjerner. Rankenes stengler er laget av tverrgående små streker.

En annen slire, 12,7 lang, 2,5 bred og 1,5 cm tykk, er laget av tre (1995). Der har knivbladet vært tilnærmet symmetrisk. Åpningen for knivbladet er 1,85 bredt og 0,8 cm tykt. Det er skåret ut to halvdeler av sliren. Det er to omgående riller, bredde 1 cm. I disse rillene var rester av tauverk. Antakelig har de to halvdelene av sliren vært holdt sammen av platting lagt i rillene.

Bryner, hvorav en i treholder.

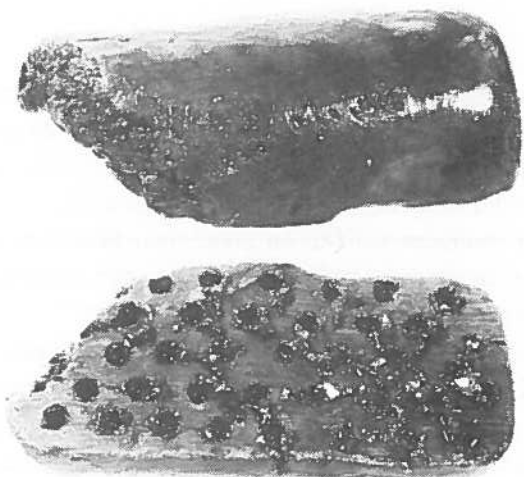
Whetstones, one in wood case.

Noen rester av en lærslire med messingbeslag gir ikke noe klart bilde av hvorledes sliren har vært. Et par trebiter med karveskurd kan ha vært fra slirer, men det er rimeligere å tro at de er fra pipefuteraler.

Bryner ble det funnet 18 stykker av. Steinslaget minner om Eidsborg-brynene. De har rektangulært tverrsnitt, men lengden varierer noe. Ett er bare 8,5 langt, 2,5 bredt og 1 cm tykt. 5 stykker har en lengde mellom 11 og 12 cm, og bredde mellom 1,2 og 2,2 cm. 5 andre har lengde mellom 13,65 og 17,1 cm, bredde mellom 1,45 og 2,65 cm, og tykkelse mellom 1 og 2,05 cm (707).

Et av brynene er trekantet, 9 lang, 3 bred og 1,6 cm tykk (1350). Det er muligens en del av et bryne som har vært tilspisset i begge ender.

Et bryne, 18,8 langt, 2,3 bredt og 0.9 cm tykt, har et hull i ene enden, antakelig for oppheng (4995). Den er merket S S i enden. Et bryne, 9,1 langt, 1,5 bredt og 1,3 cm tykt, er tilspisset mot enden (4923). Det har også hull for oppheng. Et av de lengste brynene var 17,6 lang og 2,05 cm bred (1759). Det lå i en trekloss av furu.

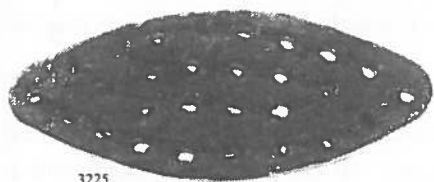
659

Kost.

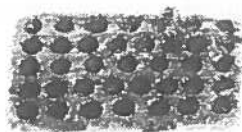
Broom.

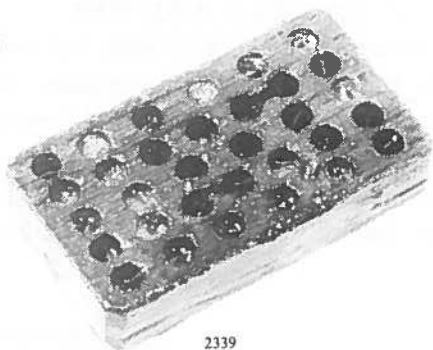
1596

3225

1439

2339

Børster.

Brushes.

Koster og børster.

Et skaft er som på en vanlig malerpensel i dag, 22,7 langt og diameter 2,5 cm. Det er spisst kjegleformet. Busten har vært bundet om den brede enden, 2 cm oppover, merker i nedre enden av skaftet viser det. Nær den spisse enden er et gjennomgående hull for en tråd som kosten kunne henge etter.

Nok et skaft har muligens vært til en malerkost. Skaftet er sylindrisk, men nedre delen er flatet ut og gjort bred. Det er spor etter svartmaling på skaftet, lengde 15,9, diameter 2,5 og bredde 4,8 cm.

Renhold var en vesentlig betingelse for trivsel ombord, og det var derfor rimelig at det skulle bli funnet børster. De er alle laget på den måten at det er boret rekker av hull i en trekloss. Busten er så stukket inn i hullene. På en av børstene er busten holdt på plass med messingtråd. Børsten er rektangulær. Børsten er defekt og har vært lengre enn den bevarte del, som er 8,6 cm lang. Bredden er 6,05 og tykkelsen 1,75 cm. Det har vært 4 rekker bust.

Slike børster ble i manns minne brukt ombord til å skrubbe klær med. De kunne også brukes til å skrubbe bord o.a. med.

En lignende firkantet børste, 7,7 lang, 4,5 bred og 1,5 cm tykk, har 5 rekker hull for busten. Busten er festet med messingtråd (2239).

En av børstene, 28,9 lang, 4,3 bred og 4,3 cm høy, har hull for skaft, diameter 2,4 cm (LB-68). Den har vært en langkost. Det er 5 rader bust i klossen, som er laget av bøk. Skaft hull har også en kost av bøk, 19 lang, 6,7 bred og 5,3 cm tykk. Blokken har avfasede sider.

2 blokker med 5 hullrekker er formet som en halv sylinder, der hullene står i den plane flaten. Dette kan ha vært feiekoster, lengde 16,1, bredde 7,4 og tykkelse 4,1 cm, den andre er defekt (659).

En firkantet børste, 8,55 lang, 5,2 bred og 1,5 cm tykk, har 5 hullrekker (1439). Hullene smalner mot oversiden. Busten har her vært holdt på plass av snøre. En av børstene, 17,2 lang, 4,5 bred og 1 cm tykk, er spiss i begge ender (1596). En annen, 12 lang, 5 bred og 1,4 cm tykk, er oval og noe tilspisset mot endene (3225). En av børstene skiller seg ut ved det at hullene ikke er gjennomgående. Børsten er oval, 10,7 lang, 4,2 bred og 2,3 cm tykk.

Fiskeredskap.

Det er vanlig at fisk samler seg ved sunkne fartøyer. Dette vet fiskerne om og søker ofte til slike plasser. Snørene har lett for å sette seg fast i treverket, og så ryker tommen.

1349

1471

Blyøkker.

Lead sinkers.

1348

500

Treform til blyøkke.

Wooden mould for sinker.

Det ble funnet 11 blyøkker. Disse er rimeligvis mistet av folk som har fisket over vraket.

3 av dem er båtformete med hull for en pinne i akterenden. Lengden er ca. 6, bredden ca. 3 og høyden ca. 3 cm (1349).

Det som gjør at man ikke kan utelukke at de har vært brukt ombord i «Lossen», er at det ble funnet en tremodell av et slikt søkke, 13,2 lang, 4,5 bred og 6,9 cm høy (1471). Antakelig er den brukt til å lage støpeform for blyøkker.

6 av blyøkkene er av den vanlige typen med et blystykke som har rektangulært tverrsnitt og et hull i hver ende, et for snøret og et for fortommen. Lengden varierer mellom 8,45 og 14,2 cm. De er gjerne lett buet (1348).

Et søkke er av kleberstein. Det har et rundt hull i midten og er 7,2 langt, 6,4 bredt og 3,4 cm tykt (500).

Mynter.

Det var naturligvis mynter ombord. Disse var av sølv. Dessverre har sølvet forbundet seg med andre mineraler. De har est ut og blitt til grå boller. Dersom man

3397

3396

1168

Mynter: 12 skilling (3397), 2 skilling (3396).

Coins: 12 shilling and 2 shilling.

Skilt, merket F4 m/krone og årstall 1715.

Badge, merket F4 with crown, and the year 1715.

spalter en slik bolle, vil preget komme frem, men sølvet er borte. Det er bare avtrykket av mynten igjen. Det ville være galt å dele opp myntene, for dermed ville man ødelegge dem (3396 og 3397).

Førstekonservator Bjørn Rønning har undersøkt myntene. Her gjengis Rønnings resymé av en detaljert undersøkelse:

Siden det er besluttet foreløpig ikke å konservere myntklumpene, blir bestemmelsen av deres innhold, såvel antall mynt som mynttype, nødvendigvis meget omtrentlig. Bestemmelsene er basert på klumpenes ytre form, deres størrelse og vekt. Spesielt vanskelig kan det være å skille mellom 1- og 2-skillinger. Muligheten for at det i noen av klumpene ligger utenlandsk mynt i stedet for dansk-norsk er også stor. Fortegnelsen er imidlertid basert på at det bare dreier seg om dansk-norsk kurantmynt, altså den slags mynt som var vanligst i bruk tidlig på 1700-tallet.

Antallet mynt det er regnet med her er et minimumstall. Det er mulig at enkelte av de større klumpene inneholder flere mynter enn oppført.

Summarisk oversikt:

16 skilling (vekt ca. 5,20 g)	8
12 skilling (vekt ca. 3,90 g)	3
8 skilling (vekt ca. 2,30 g)	17
2 skilling (vekt ca. 1,20 g)	39
1 skilling (vekt ca. 1,10 g)	33
	100

+ klump m/30-40 mynter

+ 2 kraveknapper

Hvem som har hatt myntene og hvorledes de har vært fordelt, er det umulig å si noe om. En klump på 30-40 mynter viser at noen hadde mange mynter. En annen av klumpene bestod av 12 mynter, 3 av 8 mynter. En klump hadde 6, en annen 5, en 4 og to 3 mynter. Ellers lå myntene gjerne parvis eller enkeltvis.

Skilt.

To blyplater med hull for oppheng byr på problemer. Det har ikke lyktes å finne ut hva de har vært brukt til. Det ene er 5,8 lang, 2,4 bred og 0,35 cm tykk. Det andre har målene 5,85 lang, 2,5 bred og 0,5 cm tykk. Blyplatene er støpt. På forsiden over den ene står øverst kronet F 4 og under monogrammet står 1715 (1168). På det andre står samme monogram, men med årstallet 1717.

Platene er for små til å være vaktskilt. Antakelig har de vært brukt til merking av et eller annet. Noe segl er det ikke.

Våpen.

Vi vet at «Lossen» var utstyrt med 18 sekspunds og 6 trepunds kanoner. Noen av kanonene ble lempet overbord da fregatten hadde prøvet på en mislykket kuvenning og forskipet lå under vann.

En kanon ble tatt opp 1978 i den hensikt å konservere den. De andre ligger på bunnen fremdeles. Det er jernkanoner. Konservering av jernkanoner er så kostbart at man fant det var best å la dem bli liggende inntil bedre og billigere metoder for konservering kunne bli funnet.

Kanonene har selvsagt stått på lavetter. Av disse var det ikke meget å finne. 2 hjul til lavetter ble tatt opp. Begge var av eik. Det ene målte 37 cm i diameter (858). Tykkelsen var 10 cm. Navets diameter er 12,5 cm. 4 cm fra ytterkant er på begge sider en 3 cm bred og 1,3 cm dyp fure som det har ligget en jernring i. Det andre hjulet var 28 cm i diameter og 8 cm tykt. Navets diameter var 11 cm.

Over kanonens fenghull har det ligget blyplater bøyet etter kanonenes form. Det ble funnet 4 slike blyplater (1640). Blyplatene har vært bundet til kanonen, for det er hull på hver side for feste. En del av platen, 9 cm, har vært bøyet ned over bakre kanten av kanonen. For at platen skulle føye seg godt etter kanonformen, er det to spalter i denne delen, slik at de tre endene kan skyves over hverandre. Alle platene er 26 cm brede og 0,3 cm tykke. Lengden varierer noe fra 37 til 39,5 cm.

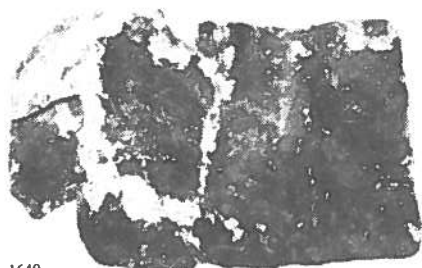
Det ble funnet forbausende få kanonkuler, bare 4 stykker. Diameteren er 9 cm, og det skulle da svare til trepunds kanoner. det var som nevnt 6 kanoner ombord i «Lossen» av dette kaliberet og 18 sekspundere.

858

Lavetthjul.

Gun carriage wheel.

1640

Blyplate til dekke av kanonens feghull.

Lead plate to cover ignition hole of cannon.

10

Granat.

Grenade.

31

Knippel og kanonkule.

Bar-shot and cannon ball.

264

Knippel.

Bar-shot.

Kardesk.

Grape-shot.

210

Det har vært granater ombord. De har form som en kanonkule med diameter 9 cm, altså samme kaliber som kanonkulene. Granatene er en hul kule med et rundt hull for lunten. Hullets diameter er på den ene 1,8 cm. På den andre er det 3 cm, men det kan være blitt noe større ved korrodering (10).

På et 39 cm langt jernstykke lå en kanonkule og en stangkule eller knippel (31). Det så ut som kulen og knippelen hørte sammen. Begge har diameter 8,5 cm. Knippelen er 20,5 cm lang, og formet som en stang med en halv kanonkule i hver ende. Knippelen bruktes til å skyte i stykker motstandernes rigg med. Når knippelen ble skutt ut, hvirvlet den rundt og kuttet tauverk o.a.

En knippel av større kaliber er formet som en manual (264). Her er to kuler forbundet med en jernstang. Diameteren av kulene er 12,5 cm og lengden av knippelen er 35,1 cm.

Interessante er 7 kardesker av den typen som kalles drueskudd. 3 av dem lå rustet sammen, og det virker som om de var lagret 3 og 3. Kardeskene var 19,1 cm lange med en diameter på 8,8 cm. De består av en mengde jernkuler, diameter 3,3 cm. Det ble talt 28 kuler i en kardesk, men på grunn av korrodering var det vanskelig å få et eksakt tall.

For å holde kulene samlet, er det underst et sylindrerformet trestykke, diameter 8,8 cm. På dette treet står en sylindrerformet trestokk, diameter 1,9 cm. Kulene er stablet opp rundt denne trestokken og surret på plass med tauverk. Enden av trestokken stikker ut av kardesken som en tapp. Antakelig har det vært noe tøy rundt kulene for å holde dem på plass. Muligens, for å bære kardesken, er det festet en messingtråd til den. Tråden er 15 cm lang og 0,25 cm i diameter. I enden er en løkke med 3 cm i diameter. Når kardesken ble skutt ut, spredte kulene seg. Det var et våpen som bare kunne brukes på kort avstand.

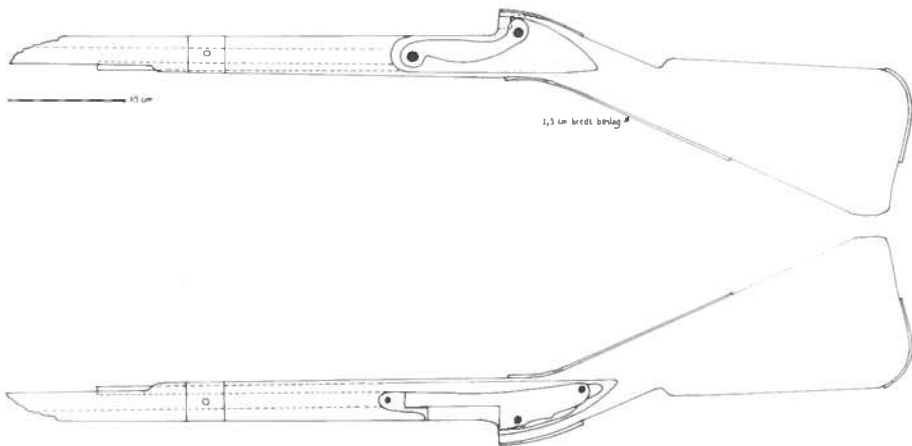
Der er deler av sylindrerformede trekar, 28 cm høyt og diameter ca. 12 cm, som antakelig har vært brukt til å bære krutt i. De er hult ut av en treblokk. På hver av sidene er en vulst med vertikalt hull i. Det har vært tau gjennom disse hullene, og det har vært som en hank til å bære dem i. Karene var knust, og det var vanskelig å rekonstruere dem.

Det ble funnet deler av gevær (LB-66). Alt av jern var rustet bort. Det var dog et av geværene som var noenlunde vel bevart hva treverket angår. Formen vil fremgå av tegningen og fotografiet. Løpets diameter var nå 2,9 cm og kaliberet 1,4 cm. Hvor langt det har vært kunne ikke fastslås. Ladestokken har gått inn i treverket. Det har vært messingbeslag på kolbens anlegg og om løpet. De andre beslagene synes å ha vært av jern, for det var jernkorrosjon i merkene etter innfellingene. På kolben gikk messingbeslaget litt inn på oversiden og halvveis nedover på anlegget.

Kar til å bære krutt i?

Vessel to contain gunpowder?

LB 66

Gevær.

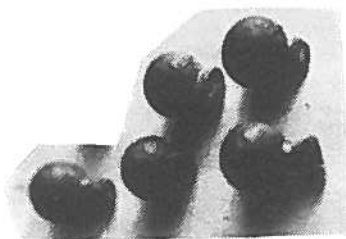
Gun.

Flintstykke til gevær?

Part of flint lock?

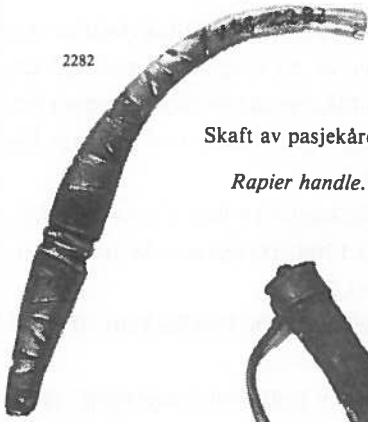
777

4928

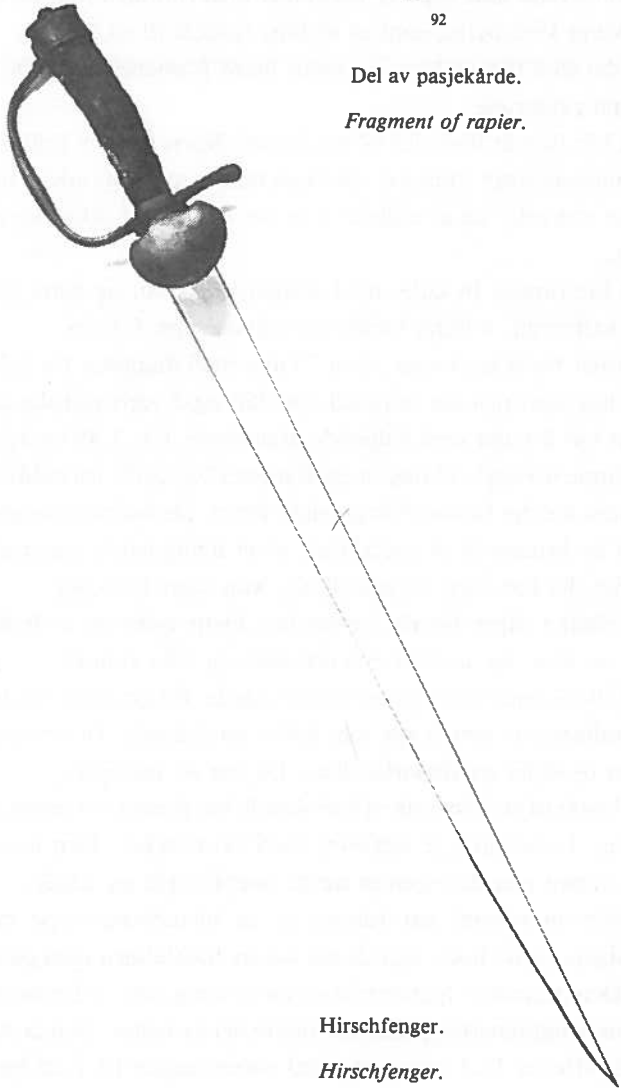
2282

Skaft av pasjekårde.
Rapier handle.

92

Del av pasjekårde.
Fragment of rapier.

Hirschfenger.
Hirschfenger.

Alle geværdelene, bortsett fra en, er av samme type. Fra unntakelsen er det bare kolben som er bevart. Den kjennetegnes ved at på oversiden er et 1,5 cm langt beslag som går langs hele grepet. Dette er antakelig en svensk type, men her dreier det seg om et infanterigevær med flintlås fra 1692. Deler av 8 geværer ble tatt opp, men det har antakelig vært flere ombord.

Geværdelene ble forevist på Forsvarsmuseet, og kaptein Finn Aarum identifiserte geværene som svenske karabiner med flintlås 1704. De må antakelig opprinnelig være krigsbytte, som så er blitt fordelt til «Lossen».

En del små flintstykker lå spredt blant funnene (777). De kan ha hørt til flintlåsen på geværene.

Det ble funnet blykuler til geværene. Noen av dem hadde en støpetapp, så de ble muligens støpt ombord. Det kan tenkes at oppholdet i sjøen har innvirket på kulenes størrelse og at målene som her er oppgitt ikke svarer til de opprinnelige (4928).

Det ble funnet 16 kuler med diameter 1,8 cm, og dette synes å være den vanligste kaliberen. 4 kuler hadde en diameter på 1,7 cm.

Pistoler ble ikke funnet, men 7 kuler med diameter fra 1,2 til 1,3 cm vitner om at det har vært pistoler ombord. Det har også vært pistoler av forskjellig kaliber, for det var 3 kuler med følgende diametere: 1,1, 1,45 og 1,5 cm. Interessant var det å finne blyhagl. 17 hagl med diameter 0,5 cm lå forholdsvis samlet på ett sted. Dessuten ble det funnet 5 hagl i nabofeltet. De hadde diametere fra 0,3 til 0,5 cm.

I en av kistene lå en metallkule av et blylignende materiale, diameter 0,8 cm, men om det har vært en pistolkule, kan være tvilsomt.

Av blanke våpen ble det funnet lite. Dette tyder på at de blanke våpen har hatt fester av jern, og at disse er korrodert og ikke funnet.

Det ble funnet rester av en offiserskårde. På grunn av sin beskjedne størrelse er den muligens av den typen som kaltes pasjekårde. De restene som ble funnet var krysset og deler av fingerbøylene. De var av messing.

En bøyle til en lignende offiserskårde ble funnet i et annet felt. Den var også av messing. Overflaten er dekorert med skråstreker. Den har antakelig hørt til et annet våpen enn den som er nevnt ovenfor (92 og 2282).

Særlig interessant var funnet av en hirschfengertype med balg. Jernet var naturligvis rustet bort, men festet var av hjortehorn med pareranordning av messing. Den bestod av håndbøyle og parerstang i ett. Til beskyttelse mot hugg er en oval messingplate (tersplate) for nedre del av festet. Den er 5,5 cm bred og 4,3 cm høy. Skaftet er 12,1 cm langt, med parerstangen 13,1 cm langt. Balgen er av lær med messing munnblikk og doppsko. Den er nå 65 cm lang, den opprinnelige lengde kan ikke fastslås. Balgen viser tverrsnittet på klingens, som har vært en-

egget og ganske spiss. Balgen er bare 3 cm bred. Den har vært foret med lerret innvendig.

Det er også doppsko til en annen balg. Den er 7,9 lang, 3,2 bred og 1,2 cm tykk, og er laget av messing. På forsiden er inngravert en tulipanlignende blomst.

En doppsko av tinn er fra en trebalg. Doppskoen er 9,1 lang og 2 cm bred. Denne balgen har vært et smalt og spint våpen muligens en dolk (4953).

Kaptein Arne Melsæther ved Forsvarsmuseet var så vennlig å hjelpe til med beskrivelsen av de blanke våpen.

Knokkelmaterialet.

Konservator Haakon Olsen ved Universitetet i Bergen, Zoologisk Museum, har vært så vennlig å gå gjennom det knokkelmaterialet som ble funnet, og han har gitt denne rapport:

Ben fra fregatten «Lossen».

I det følgende blir materialet utgravd 1968 (Zoologisk museums nr. J.S. 518) kalt B og materialet utgravd 1967 (J.S. 491) kalt A.

Materialene A og B danner to prøver, samples, som burde være meget like dersom de var representative. Men i *mengdeforholdet mellom sau (ev. geit) og svin* er de meget forskjellig. I A er påvist 352 ben av sau og 272 av svin, noenlunde samme mengde. I B er tallene 484 av sau og bare 17 av svin.

I B forekommer også *andre arter*. Av pattedyr er påvist 1 ben av ku (eller okse). Derimot tilhører de 78 ubestembare ben, mindre fragmenter av ribben og hvirvler av pattedyr høyst sannsynlig de samme artene som er påvist. Også av fisk og fugl fins andre arter, og noen er representert ved bare 1 ben.

At bare *1 ben* forekommer av en dyreart tyder dessuten på at det utgravde materialet bare er en mindre del av det materiale som opprinnelig har vært tilstede.

Alle de nevnte trekk medfører at man statistisk sett ikke kan trekke konklusjoner ut fra mindre differenser i tallene, men må holde seg til de store iøynefallende forhold.

Ett av dem er at provianten har bestått av sau- og svinekjøtt, mens ku- eller oksekjøtt har vært ubetydelig. Slås begge materialer sammen, fås 3 ganger så mange ben av sau som av svin. Men sammenligningen må foretas mellom like mange forskjellige benslag, knokler. Utelukkes hvirvler og ribben, fås ca. 360 ben av sau og ca. 200 av svin. Men da svin er et større dyr enn sau, skulle vekt-mengdene bli omtrent like store.

Fisk forekommer bare i små mengder i forhold til pattedyr. Slås begge materialene sammen, er av fisk påvist 124 ben av *torsk*, 49 av *lange*, 8 av *lyr*, 3 av *hyse*, 1 av *hysing* og 1 av *berggyllt*, tilsammen 186 ben. Tas de ubestembare ben med, fås ca. 200 fiskeben og ca. 1400 ben av pattedyr. Det tyder på at i forhold til kjøtt har fisk bare inngått som en liten del av kosten. Mens A ikke inneholdt ben fra hode hos fisk, fins derimot hodets ben representert i B, med 6 ben av 8 hos *lyr*, 1 av 6 hos *lange*. At av de påviste 124 ben av *torsk* ikke fins noen fra hodet er et urimelig forhold, i noe mindre grad også for *lange*, 1 ben fra hodet av i alt 49. Sannsynligvis er hodet fjernet før fisken er tatt med som proviant.

Av fugl forekommer bar i alt 8 ben i begge materialer, 2 av *kråke*, 1 av *ærfugl*, 4 av *lomvi*, 1 av *gråmåse* og 1 av *hettemåse*. Om fuglebenene er *sekundære innblandinger* eller ikke, kan jeg ikke avgjøre, men flere av disse artene vil ikke normalt inngå i et kosthold. Muligens kan også *hund*, 5 ben, og *nise* 3 ben påvist i A best tydes som sekundære innblandinger.

Fordelingen av benslagene vil vise om enkelte partier av skrottene er foretrukket som proviant. B-materialet av sau, 484 ben, kan brukes til å prøve om fordelingen er den samme som i A, 352 ben. Av svin derimot er det mye materialet, 17 ben, for ubetydelig til å gi en prøve. Som tabell 5 viser inneholder A og B av sau like mange hvirvler, 129 og 128. Antall ribben er 30 større i B, og tilsammen i A og B forekomer 207 ribben og 106 brysthvirvler, og da antall ribben skal være dobbelt så stort som antall brysthvirvler er fordelingen meget god. At B-materialet er større enn A kommer først og fremst av at antall ben fra ekstremitetene er 100 større. Som summen av A og B viser er differansen mellom *humerus* (overarmen) og *ulna* (i underarmen) 30. En differens på 30 kan synes stor, men av *radius* (også i underarmen) er påvist 46, omtrent samme antall 49 som av overarmsben. De to ben i underarmen, *ulna* og *radius*, må forutsettes å ha vært tilstede i samme mengde, og man må slutte at en differens på 30 eller mindre ikke er signifikant. Alle de øvrige differenser mellom omtrent like store benslag, knokler, er mindre enn 30, mellom f.eks. skulderblad og bekken 27. Antall hals- og brysthvirvler, 42 og 106, viser en differens på 64. Men antall brysthvirvler skal være omtrent dobbelt så stort som antall halshvirvler, 13 mot 7, og ved sammenligning må antallet halveres. Derimot er lendehvirvlene i summen av A og B overrepresentert. De skal hos sau forekomme i samme mengde som hals- og brysthvirvlene eller halvparten av antall brysthvirvler. A-materialet viser et normalt forhold, B derimot en overrepresentasjon. Summen av hvirvlene var i A og B like stor, 129 og 128, men likevel forekommer i den ene sum et unormalt forhold. Hånd- og fotrotsben, kneskjell og brystben, 3 av hvert, er små benslag og blir derfor som oftest ikke gjenfunnet i samme mengde som de store. Det er mer opp-

lysende at hæl- og rulleben er representert i riktig antall. Fordelingen av benslagene hos sau tyder på at hele skrottene, unntatt hodene, er tatt med som proviant.

Hos *svin* fins største differens 29 mellom *femur* (lårbenet) og *fibula* (i leggen). Men samme resonnement kan her gjøres gjeldende som for over- og underarm hos sau. Differensen mellom de to benslag, knokler, i leggen, *fibula* og *tibia*, er 12 som ikke kan være signifikant. Mellom *humerus* og *tibia* er differensen 17, altså noe større, men som nevnt viser materialene A og B så store forskjeller at denne differens heller ikke kan være signifikant. Det høye tall for *femur* (lårben) må bero på tilfeldighet, og med hensyn til ekstremitetsben viser materialet av *svin* normal fordeling.

Derimot mangler hvirvler av *svin*. Slutningen må baseres på A-materialet, i B opptrer 1 hvirvel blant i alt 17 ben. Både skulderblad og bekken er representert i samme mengde som ekstremitetsbenene, og det er altså selve ryggraden som mangler. Dette kroppsparti synes av en eller annen grunn ikke å være brukt som proviant.

Konklusjon.

Da funnet av «Lossen» ble gjort i 1963, var marinarkeologien ny her i Norge. Norsk Sjøfartsmuseum hadde begynt de første famlende forsøk sommeren 1956 i samarbeide med Oslo Undervannsklubb. I Stockholm var orlogsskipet «Wasa» funnet og hevet, men dette kjempetiltaket var en heving av et noenlunde helt skip, og det ga ikke anvisning på hvorledes en utgravning under vann skulle foregå. Cousteau hadde foretatt undervannsutgravninger og bl.a. brukt slamsuger til dette formålet.

Dykking med froskemansdrakt var blitt stadig mer alminnelig i tiden fra 1956 frem til funnet av «Lossen», og froskemennene stilte sin teknikk og sin fritid til disposisjon for Norsk Sjøfartsmuseum. Det var slik den gang at man oppfattet sjøfundne gjenstander fra eldre tider først og fremst som kulturhistoriske verdier. De hørte hjemme i museene. Det var ingen lov til beskyttelse av slike gjenstander. Omkostningene ved de dykkerekspedisjoner som ble foretatt, ble dekket av dykkerne selv. Man kan si det var lykkelige år, der grunnlaget for dykkingen var interesse for marinarkeologien båret oppe av vennskap og innsatsvilje. Naturligvis var det alle dykkeres drøm å finne den store skatten på sjøbunnen, men dette var en utopi, noe som hørte hjemme i fantasiens verden.

Da vrakrestene fra orlogsskipet «Slesvig» ble funnet i 1957, vakte det en voldsom oppsikt. De mange gjenstandene reiste også spørsmålet om retten til sjø-

fundne gjenstander. Det var nødvendig å gjøre en større innsats for å vise at gjenstandsmaterialet virkelig var av kulturhistorisk verdi og fortjente å beskyttes ved lov.

1967 ble det besluttet å gjøre en skoleutgravning dels for å finne frem til brukbare metoder for undervannsarbeider, dels for å vise hva et vrak inneholdt av verdier. Blant dem som var med i planleggingsfasen og den første utgravningen var, foruten Museets direktør og konservator Erik Vea, Arne Emil Christensen, konservator ved Universitetets Oldsaksamling, student Johan Kloster, dykker fra Heyerdahls Påskeøyekspedisjon, ingeniør Jørgen Andersen, arkitekt Stephen Bradbery, de erfarne dykkerne Trygve Skaug og Terje Olsen, som begge senere ble knyttet til museet. Det ble ydet et bidrag fra Norsk Kulturråd, men det var knapt. Alt tyngre utstyr måtte tigges. Dykkerne holdt selv sitt eget utstyr, og deres koner og venninner laget maten.

Det var et vågespill å sette dette store apparatet i gang uten annen erfaring enn den spredte dykk etter gjenstander hadde kunnet gi. Her skulle det graves forsvarlig med funndokumentasjon, tegning og måling. Det ble gjort en del tabber, annet var ikke å vente. Vanskeligheten var å finne et brukbart målesystem, det man benyttet under arkeologiske landgravninger var ikke brukbart. Heldigvis kom konservator Aslak Liestøl ned og fortalte om trepunktsmåling. Ingeniør Jørgen Andersen grep idéen og utarbeidet et brukbart system. Målingene ble programmert og kjørt av Norsk Regnesentral, Blindern, og fra nå av hadde man grepet på undervannsarbeidet.

Man kan si at «Lossen»-utgravningen innledet norsk marinarkeologi.

Gjenstandsmaterialet kastet nytt lys over forholdene til sjøs i eldre tid. Ikke nok med det. Da alt det som ble funnet kunne dateres til tiden tett innunder forlisdatoen, ga det et glimrende sammenligningsmateriale for vurdering av gjenstander funnet i land. Meget av det man tok opp ga opplysninger om forhold man ikke kan finne i skriftlige kilder eller samtidige illustrasjoner. Det var nytt stoff. Stadig støtte man på ting man ikke visste hva var. Sammenligningsmateriale var det lite av i litteraturen. Det ble et sterkt behov for å publisere materialet med gode illustrasjoner. Det er dette som er gjort i denne serien artikler i Norsk Sjøfartsmuseums årbok. Det har ikke vært mulig å gi uttømmende forklaringer til hver gjenstand, og man har heller ikke plassert dem i en større kulturhistorisk sammenheng. Det har stort sett vært en materialbeskrivelse, og en sådan vil uvegerlig være tørr og nærmest uleselig. Vårt håp har vært at den kan være et nyttig bidrag til marinarkeologien for dem som søker sammenligningsmateriale. Tross alle mål og kjedelige beskrivelser, skulle bildene og tekstene allikevel kunne gi et ganske fyldig inntrykk av sjølivet i året 1717.

Uten entusiasmen og innsatsen fra amatørdykkernes side, ville «Lossen» ikke ha blitt utgravet, og det rettes en hjertelig takk til alle som har deltatt. En honnør gis til Rita Kvaal for den nøyaktighet hun har ført gjenstandsprotokollene med.

Først og sist en hjertelig takke til orlogskaptein Rolf Scheen, mangeårig medlem av museets råd. Det var han som oppdaget dokumentene om «Lossen»s forlis, og har skrevet fartøyets historie. Han har arbeidet utrettelig for å finne opplysninger om sunkne orlogsfartøyer og vært en inspirator for alle historisk interesserte dykkere.

BLI MEDLEM AV **NORSK SJØFARTSMUSEUM**

De oppnår:

- * Gratis adgang til Museet for to personer.
- * Museets årbok fritt tilsendt.
- * Deltagelse på møter, spesialomvisninger og foredrag.
- * Deltagelse i ekskursioner til maritime og kulturelle severdigheter.
- * Deltagelse på maritime kurs til spesialpris.
- * Sist, men ikke minst, De støtter Norsk Sjøfartsmuseums landsomfattende arbeid.

Medlemskontingent:

Personlige medlemmer	kr. 50,— pr. år.
Familiemedlemmer	kr. 25,— pr. år.
Bedriftsmedlemmer	kr. 250,— pr. år.
Livsvarig medlemskap	kr. 500,— (engangsavg.)
Livsvarig bedriftsmedlemskap	kr. 2500,— (engangsavg.)

Museet er åpent for publikum:

15. april — 30. september: Alle dager 10.00—20.00

1. oktober — 14. april: Alle dager 10.30—16.00 samt tirsdag og torsdag til kl. 20.00.

Museets bibliotek og lesesal er åpne i kontortiden hele året og har kveldsåpent til kl. 20.00 tirsdag og torsdag.

I perioden 15/5—15/9 har biblioteket kun kveldsåpent på tirsdager i tillegg til kontortiden som da er fra kl. 8.30—15.00.

Bibliotek og lesesal er åpne for publikum også hver lørdag hele året til kl. 13.00.

Norsk Sjøfartsmuseum

Bygdøyenesveien 37 - Oslo 2 - Telefon 55 63 95